

Greek Margins: Mysteries of Samothrace

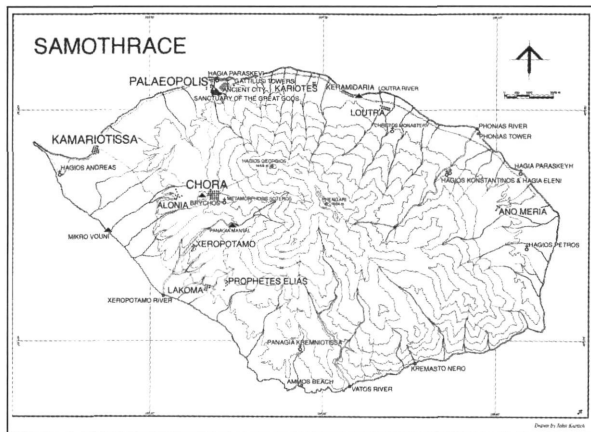
Ελληνική Περιφέρεια: Τα μυστήρια της Σαμοθράκης

Walter Burkert

Ομότιμος καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας
Παν/μίου Ζυρίχης

Απόδοση στα ελληνικά: **Αφροδίτη Α. Αβαγιανού***

Τι το ιδιαίτερο χαρακτηρίζει τη Σαμοθράκη, αυτό το μικρό και απομακρυσμένο νησί στα όρια του ελληνικού κόσμου; (Εικ. 1) Σήμερα ίσως είναι πιο απομονωμένο απ' ό,τι πριν, γιατί απλούστατα βρίσκεται στα σύνορα ανάμεσα στα ελληνικά και τουρκικά ύδατα: η Σαμοθράκη και η Λήμνος είναι ελληνικά νησιά, αλλά η Ίμβρος και η Τένεδος ανήκουν στην άλλη πλευρά. Βέβαια, στην αρχαιότητα η Σαμοθράκη διακρινόταν από την Τένεδο ή

Εικ. 1 Χάρτης Σαμοθράκης: *Samothrace. A Guide to the Excavations and the Museum*, by Karl Lehmann, 5th ed. revised and enlarged by Phyllis Williams Lehmann, New York 1983.

* Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Πάνο Βαλαβάνη, Καθηγητή Αρχαιολογίας του Παν/μίου Αθηνών, ο οποίος συνέβαλε αποφασιστικά στην τελική διαμόρφωση του κειμένου με χρήσιμες παρατηρήσεις και γλωσσικές διορθώσεις, καθώς και στον κ. Σταύρο Φραγκουλίδη, Καθηγητή Φιλολογίας του Παν/μίου Κρήτης, για τη βοήθειά του στην απόδοση κάποιων σημείων του κειμένου στη νεοελληνική.

την Ίμβρο, γιατί κατείχε εκείνα ‘τα μυστήρια’, που ακτινοβολούσαν σ’ ολόκληρο τον ελληνικό και ρωμαϊκό κόσμο για πολλούς αιώνες· κατά κάποιον τρόπο τα Μυστήρια της Σαμοθράκης διατήρησαν τη γοητεία τους διαμέσου των εποχών, κυρίως λόγω της δύναμης της γραμματικής παράδοσης. Κατά μία έννοια είναι τα πιο μυστηριώδη από τις μυστηριακές λατρείες: τα πραγματικά ονόματα των ‘Μεγάλων Θεών της Σαμοθράκης’ κρατήθηκαν μυστικά. Κάποιοι είπαν ότι ήταν οι Κάβειροι, άλλοι διεφώνησαν. Το μυστήριο, με τη σημερινή σημασία, παραμένει.

Η λέξη *Μυστήρια*, ως αρχαιοελληνικός όρος, δηλώνει ένα φαινόμενο της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, που έχει γίνει αντικείμενο μελέτης για αιώνες μέσα στο πλαίσιο της θρησκευτικής ιστορίας. Σχετικά περισσότερες λεπτομέρειες είναι γνωστές από την Ελευσίνα, στην Αττική και τα Βακχικά μυστήρια. Έχω γράψει ένα βιβλίο πάνω σε αυτό το θέμα, που έχει μεταφρασθεί και στα ελληνικά, το *Μυστηριακές Λατρείες της Αρχαιότητας*. Σε αυτό το βιβλίο άφησα στην άκρη το θέμα με το οποίο τώρα ασχολούμαι: Τα Μυστήρια της Σαμοθράκης.

Παραμένει χρήσιμο να επαναλάβουμε κάποιες γενικές παρατηρήσεις. Προσπάθησα να απομακρύνω την έννοια των ‘μυστηριακών θρησκειών’, που έχει ευρέως χρησιμοποιηθεί σε μελέτες κατά τις αρχές του Χριστιανισμού. Τα ελληνικά μυστήρια δεν είναι ‘θρησκείες’ με τη σημασία του Χριστιανισμού ή του Ισλάμ, κι ούτε ‘ύστερα’ ή ‘ανατολικά’ ή ‘μυστικά’ με την ακριβή σημασία των όρων. Όσον αφορά τη χρονολόγησή τους, τα Ελευσίνια μυστήρια, καθώς και τα Βακχικά, μαρτυρούνται ήδη από τον 6ο αι. π.Χ. και τα μυστήρια της Σαμοθράκης ακολουθούν. Η Ελευσίνα σίγουρα δεν είναι ‘ανατολική’. Η κυριολεκτική έννοια του μυστικισμού, που συνίσταται στην πνευματική άσκηση, τη βίωση μιας άμεσης εμπειρίας με το θείο, την επίτευξη της ανάμιξης της ατομικότητας και του θεού σε ένα, μαρτυρείται στον Πλατωνισμό και στο Χριστιανισμό από τον 3ο αι. μ.Χ., αλλά πουθενά μέσα στις παραδοσιακές, ελληνικές μυστηριακές λατρείες.

Τα Μυστήρια από μόνα τους δεν αποτελούν ‘θρησκείες’, σε αντίθεση με άλλες, που έχουν ιερά βιβλία, ιερατεία, δόγμα και τρόπο ζωής.

Μπορεί να επηρεάζουν τη μυστικότητα, όμως, δεν δημιουργούν ‘μυστικές κοινωνίες’, με πιθανή εξαίρεση τον Μιθραϊσμό. Προσφέρουν μια προσωπική επιλογή στα άτομα μέσα στην πολύμορφη μάζα της ‘αρχαίας θρησκείας’. Σαν μια αναλογία κανείς θα μπορούσε να σκεφτεί το προσκύνημα στο Santiago di Compostela στην Ισπανία, που έγινε πολύ σπουδαίο και δημοφιλές στον Ύστερο Μεσαίωνα και σήμερα έχει αναβιώσει από ορισμένες ομάδες, κινούμενο μεταξύ αφοσίωσης και τουρισμού. Αυτό το προσκύνημα ήταν και είναι πλήρως ενταγμένο μέσα στην καθολική θρησκευτική πρακτική· κι όμως έχει κάτι ιδιαίτερο, ως μια δαπανηρή και χρονοβόρα επιχείρηση, που αντιμετωπίζει τον προσκυνητή με μια ειδική εμπειρία του ιερού, με φόντο μια οιονεί-μυθική ιστορία για την άφιξη των λειψάνων του αγίου στον Ατλαντικό και τη βοήθειά του εναντίον των Αράβων: ‘Santiago mata moros’, ο φονιάς των Αράβων. Το προσκύνημα δίνει ελπίδες για μια μεταθανάτια καλύτερη ζωή, καθιερώνει επαφές με συμπροσκυνητές, που έχουν τη διάθεση να ξανασυναντηθούν στις πατρίδες τους, με αποτέλεσμα να έχουν ανεγερθεί πολλά παρεκκλήσια του St. James σ’ όλη την Ευρώπη. Οι *Μύσται* της Σαμοθράκης συναντιόντουσαν επίσης, για να επαναβεβαιωθούν, ως “*μύσται εύσεβείς*” και να ιδρύσουν κοινά αναθήματα. Οι προσκυνητές του Santiago - θα μπορούσε κανείς να πει “οι *μύσται* του Santiago”; φυλάνε ένα όστρεο ως δείγμα της ιερής τους εμπειρίας. Εάν κανείς ρωτούσε έναν από τους προσκυνητές του Santiago τι τόσο ιδιαίτερο υπήρχε σ’ αυτό, η καλύτερη απάντηση θα ήταν πιθανώς: Πήγαινε ο ίδιος και δοκίμασε.

Δεν μπορούμε να κάνουμε το ίδιο για τη Σαμοθράκη. Έτσι, ας αρχίσουμε με μια ματιά στις νεότερες αναφορές και μελέτες για το νησί και τα υποτιθέμενα μυστικά του. Οι επισκέπτες κατά την Οθωμανική εποχή ήταν λίγοι, αλλά ένα ενθουσιώδες θεωρητικό ενδιαφέρον για τη Σαμοθράκη αναδύθηκε την εποχή του ρομαντισμού, μεταξύ ενός ανανεωμένου ενδιαφέροντος για το ‘μύθο’ και της αρχής θρησκευτικο-ιστορικών μελετών. Άρθρα και βιβλία για τους αιγιματικούς Μεγάλους Θεούς της Σαμοθράκης, τους ‘Καβίρους’, γράφτηκαν απανωτά από

τους Zoega, Creuzer, Schelling και Welcker· αυτά διαβάστηκαν και συζητήθηκαν από την ελίτ των γραμμάτων της Γερμανίας και πήραν το δρόμο τους, βέβαια, στον Faust του Goethe, Der Tragödie zweiter Teil, 'Klassische Walpurgisnacht'.¹ Ανάμεσα στη σαγηνευτική μυστικότητα πλανιόταν η υποψία για προ-ελληνική ή μάλλον ανατολική σοφία. Ήδη ο Justus Scaliger είχε επιστήσει την προσοχή στο γεγονός ότι το 'Κάβειροι' φαίνεται να συμπίπτει με την κοινή Σημιτική λέξη *kabir*, που σημαίνει 'μεγάλος', έτσι που 'οι Μεγάλοι Θεοί' της Σαμοθράκης θα μπορούσε να είναι ακριβώς η ελληνική μετάφραση της Σημιτικής λέξης *kabirim*.² Η ανακάλυψη του Scaliger ήταν γενικά αποδεκτή τον καιρό που οι κλασσικοί φιλόλογοι γνώριζαν λίγα εβραϊκά. Ο Ηρόδοτος³ αναφέρει το Αιγυπτιακό 'Κάβειροι' μαζί με το Φοινικικό 'Πατάϊκοι', το οποίο προσδίδει έναν περαιτέρω ανατολίζοντα τόνο στην εικόνα, δηλαδή τα Αιγυπτιακά 'μυστήρια'. Αλλά δεν ήταν μόνο η σχέση με την Ανατολή, που γοήτευε τους επιστήμονες· γνωστή σε όλους, αν και όχι πάντα σχολιασμένη φανερά, ήταν η φαντασία για το φαλλισμό. Ιθυφαλλικές εικόνες έκαναν την εμφάνισή τους μέσα στη μυστικότητα της Σαμοθράκης, εξαιτίας του Ηροδότου, ο οποίος θεωρεί ότι οι παραδόσεις της Σαμοθράκης εξηγούν την αρχή των ιθυφαλλικών ερμών της Αττικής. Ο καθένας είχε διαβάσει Ηρόδοτο. Είμαι σχεδόν βέβαιος ότι αυτές οι αναφορές έπαιξαν κάποιο ρόλο και στον Karl Lehmann, για να αρχίσει τις ανασκαφές του στο ιερό της Σαμοθράκης το 1938, και στην οικογένεια Mellon στις Η.Π.Α., για να χρηματοδοτήσει όχι μόνο την ανασκαφή, αλλά επίσης τη γενναιόδωρη δημοσίευση στη σειρά 'Bollingen Foundation'. (Οι Mellons είχαν στενή σχέση με τον Carl Gustav Jung και το ίδρυμα "Eranos" στην Ασχόνα· το Bollingen είναι ένα χωριό στη λίμνη της Ζυρίχης, όπου ο C. G. Jung είχε κτίσει το σπίτι του). Στους πολλούς τόμους της σειράς 'Samothrace' που έχουν δημο-

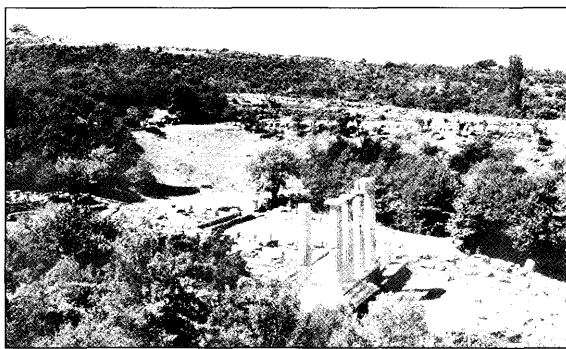
1. K. Reinhardt, Die klassische Walpurgisnacht, *Antike und Abendland* 1 (1945) 133-162 = *Tradition und Geist* (Göttingen 1960) 309-356.

2. J. J. Scaliger, *Coniectanea* in M. Ter. Varr. de lingua Latina (Paris 1565) 146.

3. Ηρόδοτος 3, 37.

σιευτεί ως τώρα, τα αποτελέσματα, όσον αφορά τις ιδιαίτερες προσδοκίες για το φαλλισμό, ήταν απογοητευτικά: αλλά η Ροτόντα της Αρσινόης θα μπορούσε να ανοικοδομηθεί ως το τελευταίο κεραμίδι. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι ήδη τον 19ο αι., το 1863, η περίφημη Νίκη της Σαμοθράκης ανακαλύφθηκε από τον Champoiseau, τον Γάλλο πρόξενο στην Κωνσταντινούπολη, και μεταφέρθηκε στο Παρίσι, για να γίνει το κεντρικό έκθεμα στο Λούβρο· κάποιες επιτόπιες έρευνες έγιναν από τους Γάλλους το 1865 και τους Αυστριακούς το 1873-1875, δραστηριότητες που έφεραν και άλλα κομμάτια γλυπτών έργων στα αντίστοιχα μουσεία του Παρισιού και της Βιέννης.

Η πιο πρόσφατη αρχαιολογική εργασία στο ιερό της Σαμοθράκης έχει γίνει με μεγάλο ενθουσιασμό και φροντίδα και είναι ακόμη σε εξέλιξη, διευθύνεται δε από την Phyllis Lehmann, σύζυγο του Karl Lehmann, και τον James R. McCredie (Εικ. 2). Η σειρά των δημοσιεύσεων δεν έχει φτάσει ακόμη στο τέλος της. Δεν έχουν γίνει συστηματικές ανασκαφές, από όσο γνωρίζω, μέσα στην αρχαία πόλη, που είναι ακριβώς δίπλα στο ιερό· τα τείχη της πόλης είναι καλοδιατηρημένα. Θα περίμενε κανείς ακόμη να βρει ενδιαφέρουσες επιγραφές από τα αρχεία της πόλης. Αλλά θα ήταν πιθανώς υπεραισιόδοξο να περιμένει εντυπωσιακές αποκαλύψεις - ακόμη και στην Ελευσίνα οι πολλές επίσημες επιγραφές που έχουμε δεν αποκαλύπτουν 'το μυστικό'· και ενώ αμφότεροι, Ελευσίνα και Διόνυσος, έχουν αναπτύξει μια πλούσια και χαρακτηριστική εικονογραφία, στη Σαμοθράκη, που ήταν τόσο μακριά από τα ελληνικά εργαστήρια και τις αγορές, δε φαίνεται να έρχεται στο φως κα-

Εικ. 2 Θέα των Προπυλαίων του Ιερού με τη Θεατρική περιοχή, τη θέση του μνημείου της Νίκης και τη Στοά στο βάθος: Samothrace. *A Guide to the Excavations and the Museum*, by Karl Lehmann, 5th ed. revised and enlarged by Phyllis Williams Lehmann, New York 1983, 92.

μιά τέτοια εικονογραφία. Απομένει να μελετήσουμε ένα περιορισμένο corpus γραμματειακών αναφορών και υπαινιγμών και να προσπαθήσουμε να τα διασταυρώσουμε με τα πραγματικά αρχαιολογικά ευρήματα. Παραμένει ανοικτό σε ποιο βαθμό αυτά ‘επιβεβαιώνουν’ ίσως το ένα το άλλο ή μάλλον αποκλίνουν, δημιουργώντας το καθένα δικούς του κύκλους δημιουργίας, αποσπασματικών πληροφοριών και αυξανόμενων προβλημάτων.

Ήδη κατά την εποχή του Χαλκού επισημαίνεται κάποια σημασία της Σαμοθράκης· έχει βρεθεί ένας οικισμός όχι στην τοποθεσία της ύστερης πόλης και του ιερού, αλλά στη νότιο-δυτική πλευρά του νησιού.⁴ Δεν έχω τις γνώσεις να επιμείνω στην κεραμική, που έχει βεβαίως σχέσεις με οικιστικές εγκαταστάσεις στη Λήμνο, Λέσβο και Τροία. Είναι πραγματικά εκπληκτικό το γεγονός ότι μια σειρά Μινωϊκών σφραγίδων και ‘μενταγιόν’ έχουν βρεθεί στη Σαμοθράκη, μερικά με σημάδια της Γραμμικής Α. Αυτό σημαίνει ότι η Σαμοθράκη ήταν ένας σπουδαίος εμπορικός σταθμός ήδη από τη Μέση εποχή του Χαλκού, στο δρόμο από την Κρήτη προς τα Στενά, τα Δαρδανέλλια. Η σημασία του θαλάσσιου δρόμου μέσω των Δαρδανελίων έχει φωτισθεί εξάλλου από τα ευρήματα του Manfred Korfmann στο Beshik Tepe, το λιμάνι της Τροίας. Το μοναδικό κάστρο της Τροίας κατά την εποχή του Χαλκού αναπτύχθηκε ακριβώς, διότι τα πλοία κατευθυνόμενα προς τα Στενά θάπρεπε να περιμένουν για ευνοϊκούς ανέμους. Πάνω σε δύο αγγεία, που βρέθηκαν στην Τροία από τον Schliemann, έχουν ταυτισθεί πρόσφατα επιγραφές της Γραμμικής Α περίπου της ίδιας χρονολογίας.⁵ Έτσι, βρίσκουμε μια σχέση Κρήτης-Σαμοθράκης-Τροίας καθιερωμένη από τη Μέση εποχή του Χαλκού. Μέχρι τώρα δεν βρίσκεται τίποτα συγκρίσιμο από την Ύστερη εποχή του Χαλκού, τη ‘Μυκηναϊκή’ περίοδο· αλλά δεν θα μιλήσουμε εδώ για την Τροία, τον Όμηρο και τον Τρωϊκό πόλεμο. Ας κρατήσουμε μάλλον τη σχέση με τη θαλασσοπλοΐα, που επρόκειτο να χαρακτηρίζει τα μυστήρια πολύ αργότερα.

4. Matsas 1991.

5. L. Godart, *CRAI* 1994, 710-720.

Υπάρχει ένα μεγάλο άλμα από την εποχή του Χαλκού μέχρι τα πρωιμότερα χαρακτηριστικά ευρήματα μέσα στο ιερό στη βόρεια πλευρά του νησιού, που συνίστανται σε αποθέσεις θυσιών μέσα στο καλούμενο Τέμενος, χρονολογούμενα στις αρχές του 7ου αι. π.Χ. Αυτά αποδεικνύουν θρησκευτικές δραστηριότητες, με άλλες λέξεις το ιερό υπήρχε από τότε. Χαρακτηριστικοί είναι οι υπο-γεωμετρικοί 'κάνθαροι' ενός τύπου, που απαντά επίσης στη Λήμνο και στην Τροία, καθώς και στη Θάσο, Λέσβο, Χίο. Αυτό δεν διαχωρίζει, αλλά μάλλον περιλαμβάνει τη Σαμοθράκη στην κοινή κατάσταση του βόρειου Αιγαίου εκείνης της εποχής. Αλλά σημειώστε ότι τα αρχαιολογικά δεδομένα του είδους δεν επιτρέπουν να ταυτίσουμε 'λαούς' ή γλώσσες ως προ-ελληνικά, παρα-ελληνικά ή ελληνικά. Τα ευρήματα είναι περίπου σύγχρονα με τις αρχές της κύριας εγκατάστασης του νησιού, την πρώτη μορφή πόλης, που χωρίς αμφιβολία ήταν ελληνική, με οικιστές κυρίως από τη Σάμο. Από αρχαιολογικής πλευράς δεν υπάρχει τίποτα ιδιαίτερο ακόμη και γύρω από θυσιαστήριες δραστηριότητες, που έχουν αφήσει τα ίχνη τους. Μπορεί κανείς ακόμη να αναφέρει τη μαρτυρία που περιέχεται στο δελφικό πίνακα του Πολύγνωτου: ο Τέλλης και η Κλεόβοια που φέρνουν τα μυστήρια της Δήμητρας από την Πάρο στη Θάσο.⁶ Θα μπορούσε να το δει κανείς αυτό ως μια παράλληλη στη λατρεία της Σαμοθράκης επιχείρηση και θα υποδηλώνει μάλλον ελληνικές παρά αυτόχθονες 'αρχές'. Ο Τέλλης, του οποίου το όνομα μπορεί να ηχεί τη λέξη *τελετή*, ήταν κατά κάποιο τρόπο συνδεδεμένος με τον Αρχίλοχο - αυτό είναι μια άλλη ένδειξη για τα μέσα του 7ου αι.

Η αρχαιότερη γραμματειακή μαρτυρία για τη Σαμοθράκη ως θρησκευτικό κέντρο είναι έμμεση· προέρχεται από την αρχαϊκή περίοδο επίσης, αλλά με το προσωπείο της ηρωϊκής μυθολογίας. Το 1915 δημοσιεύτηκε ο Πάπυρος της Οξυρρύγχου αρ. 1359, με αποσπάσματα των Ησιοδικών *Καταλόγων*. Σε μια σελίδα εμφανίζεται η Ηλέκτρα, οι αδελφοί της Δάρδανος και Ηετίων και οι Εριχθόνιος και Ίλος, βασιλείς της

---

6. Πανσ. 10, 28, 3.

Τροίας.⁷ Οι *Κατάλογοι* δύσκολα μπορούν να αποδοθούν *in toto* στον Ησίοδο ως ένα πρόσωπο, τον ποιητή τον οποίον συνηθίζουμε να χρονολογούμε γύρω στο 700 π.Χ. Ο Martin West νομίζει ότι η σύνθεση του ευρέος έργου των ‘Καταλόγων’ θα έπρεπε να χρονολογηθεί γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Όμως, είναι αρχαϊκή παράδοση. Η μυθολογία της Σαμοθράκης (Ηλέκτρα, Ηετίων, Δάρδανος) περιλαμβανόταν ήδη στο Ησιόδειο ποίημα. Το διασωζόμενο απόσπασμα έχει κενά, αλλά το κύριο επιχείρημα είναι σαφές· έχει σχέσεις με την *Ιλιάδα*, τη γενεαλογία του *Αινεία*⁸ και είναι δυνατόν να συμπληρωθεί με μεταγενέστερα κείμενα, από τον Ελλάνικο⁹ ως τον Απολλόδωρο.¹⁰ Ο Ελλάνικος φαίνεται να είχε κάποια προσωπική γνώση του τόπου· έγραψε λίγο αργότερα από τον Ηρόδοτο, που ισχυριζόταν ότι ήταν ο ίδιος *μύστης* της Σαμοθράκης. Σύμφωνα με την παράδοση, η Ηλέκτρα, η κόρη του Άτλαντα και χωρίς αμφιβολία σύντροφος του Δία, γέννησε τον Δάρδανο και τον Ηετίωνα· ο Ηετίων είχε κάποια σεξουαλική σχέση με τη Δήμητρα και αυτό είχε ως συνέπεια το θάνατό του: τα περισσότερα από αυτά είναι σαφή από τα σπαράγματα του παύρου. Στο απόσπασμα 177, στ. 7 διαβάζουμε την αιτιατική *‘Ηετίωνα* και στην αρχή του επόμενου στίχου (στ. 8) *οὔνεκα*, “διότι”· τα συμπληρώματα αυτών των στίχων, που οφείλονται στον Martin West, επιβεβαιώνονται στην πράξη: ο Ζευσ σκότωσε τον Ηετίωνα, γιατί είχε κάνει έρωτα με τη Δήμητρα. Το κείμενο είναι τόσο σύντομο, - μόλις δύο γραμμές-, που δεν επιτρέπει άλλες εικασίες: αποτελεί μια ένδειξη ‘μυστηρίων’; Εν πάση περιπτώσει ο Δάρδανος άφησε τη Σαμοθράκη, για να γίνει ο πρόγονος των Τρώων βασιλέων και γενικά των Δαρδάνων. Φαίνεται ότι δεν γίνεται καθόλου μεία της

7. Ησίοδος, *Απ.* 177, 5-15 Merkelbach-West: *‘Ηλέκτρο[η] / γείναθ’ [ὑποδηθεῖσα κελαινεφέι Κορονίωι / Δάρδαν[ον] / ‘Ηετίων[ά] τε / ὅς ποτε Δήμητρος πολυφόβης ἐς λέχος ἦλθε· / καὶ τὸν μ[ὲν] κατέπεφνε πατῆρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε / ‘Ηετίωνα [ἄνακτα βαλὼν ἀργῆτι κεραινωῖ. / οὔνεκα δ[ὲ] Δήμητροι μίγη φιλόττη καὶ εὐνήι· / αὐτὰρ Δάρδανος / ἐκ τοῦ Ἐρ[ι]χθόνιος / Ἴλος [τ].*

8. Ἰλ. 20, 215 κ.ε.

9. Ελλάνικος 4 F 23 με σγόλια.

10. Απολλόδ. 3, 138 κ.ε.

Αρμονίας ή του Κάδμου στον ‘ΗΣίοδο’ - αυτοί εμφανίζονται στον Ελληνικό- καθώς και του κατακλυσμού, που, σύμφωνα με μεταγενέστερα κείμενα ήδη στον Λυκόφρονα, έκανε τον Δάρδανο να εγκαταλείψει το πατρικό του νησί.¹¹ Στην πραγματικότητα το τοπωνύμιο ‘Σαμοθράκη’ δεν ξεχωρίζει στα διασωζόμενα υπολείμματα του Ησιοδικού κειμένου, αλλά εκεί τοποθετείται ο μύθος χωρίς αμφιβολία.

Υπάρχουν τουλάχιστον δύο ‘μηνύματα’ σε αυτόν το μύθο, μια διπλή αναφορά στη σύγχρονη πραγματικότητα: ο μύθος για την Τροία και για τα μυστήρια. Αυτό φαίνεται από τα ονόματα Δάρδανος και Ηετίων αντίστοιχα. Το όνομα Δάρδανος είναι ξεκάθαρο: οι Δάρδανοι αντηχούν από την Ιλιάδα του Ομήρου. Γιος του Δάρδανου είναι ο Ίλος, ο επώνυμος του Ιλίου· αυτός μνημονεύεται στο κείμενο του Ησιόδου, ενώ ο συγγραφέας δεν κάνει τίποτε άλλο παρά να παραπέμπει στην Ιλιάδα:¹² ο Δάρδανος ίδρυσε τη Δαρδανία στις πλαγιές του βουνού Ίδα, γιατί Ίλιον κάτω στην πεδιάδα δεν υπήρχε ακόμη· έτσι, έμεινε στον Ίλο να ιδρύσει αυτήν την πόλη. Συνεπώς, ο ‘Ομηρικός’ κόσμος αποτελεί το σύστημα αναφοράς που προϋποτίθεται στο μύθο, όπως αναφέρεται από τον ‘ΗΣίοδο’, ένας κόσμος που τον βλέπουν οι Έλληνες μέσω της επικής ποίησης, στην οποία οι μη-Έλληνες παίζουν έναν υπολογισμό και επιπλέον ευγενή ρόλο: οι Τρώες είναι απόγονοι του Δία. Αυτό, ίσως, να αντανακλά κάπως την κατάσταση του 7ου/6ου αι. Ξέρουμε ότι οικογένειες της Λέσβου, οι Άρχεανακτίδαι και οι Πενθιλίδαι, αξίωναν την καταγωγή τους από τον Αγαμέμνονα, τον εκπορθητή της Τροίας, ενώ οι υποτιθέμενοι απόγονοι των Τρώων, του Αινεία-Ασκάνιου και του Έκτορα-Σκαμάνδριου, πρέπει να ήταν γύρω στα Δαρδανέλλια.¹³ Η θρακική πόλη Αίνος, το όνομα της οποίας έχει πάντοτε συνδεθεί με τον Αινεία, είναι πολύ κοντά στη Σαμοθράκη. Ο μύθος κάνει τη Σαμοθράκη να ανήκει στον μη-ελληνικό κόσμο, όπως ακριβώς η Τροία, και όμως με τον ίδιον Όλυμπο των ελληνικών θεών.

11. Caduff 1986, 133-142.

12. Ίλ. 20, 216 κ.ε.

13. Ελλάνικος 4 F 31.

Πέρα από τις ιστορίες για τον Ίλο και τον Αινεία, η θέση της Σαμοθράκης τοποθετείται στις ‘απαρχές’: Αυτό είναι το νησί, όπου οι θεοί συνάντησαν τους ανθρώπους· από εκεί προήλθε ο Δάρδανος, γιος του Δία. Η μοναδική θέση ενός μικρού και ασήμαντου νησιού πρέπει να αντανακλά τις βλέψεις ενός ‘ιερού κέντρου’, όπως είναι αργότερα γνωστό από τα ‘μυστήρια’. Ο μύθος του Ηετίωνα είναι αυτός που φαίνεται να κάνει νύξη σε αυτά τα μυστήρια, αναμιγνύοντας θεϊκό και ανθρώπινο σε μία ιστορία. Ήδη από τον Ελλάνικο¹⁴ αυτός ο μύθος εμπλέκεται με την Κρητική ιστορία της Δήμητρας και του Ιασίωνα, γνωστή από τον Όμηρο και τον Ησίοδο.¹⁵ Πρέπει να έχουν υπάρξει παράλληλα από την αρχή. Ένα άλλο παράλληλο, με ρίζες στη γειτονική Τροία, είναι η ιστορία του Αγκίση, της Αφροδίτης και η γέννηση του Αινεία, όπως ιστορείται στον *Ύμνον εις Ἀφροδίτην*. Το να κάνεις έρωτα με μια θεά είναι επικίνδυνο, φέρνει καταστροφή ή θάνατο. Στη συλλογή του Διοδώρου¹⁶ και στον Κλήμεντα¹⁷ ο Ηετίων-Ιασίων είναι ο κύριος ιδρυτής των μυστηρίων· οι αρχαιότερες παραλλαγές μάλλον τον κάνουν θύμα. Αλλά ο Θεόκριτος, σε ένα ερωτικό τραγούδι, υπαινίσσεται τη μοναδική του ευδαιμονία.¹⁸ Οποσδήποτε επισημαίνεται η σφαίρα της Δήμητρας, όπως ακριβώς στην παράδοση από τη Θάσο. Ως εδώ παραμένουμε στη σφαίρα των ελληνικών ‘αρχών’. Μερικές μεταγενέστερες αναφορές εισάγουν την Ασιατική Κυβέλη στα μυστήρια της Σαμοθράκης,¹⁹ όπως και τα Βακχικά μυστήρια προέρχονται από αυτήν. Το όνομα Ηετίων δεν ηχεί ως ελληνικό· αλλά συναντάται επίσης σε τελείως διαφορετικά πλαίσια, όπως π.χ. για τον πατέρα του Κύπελου στην Κόρινθο. Εν πάση περιπτώσει, κατά τον Ησιόδειο μύθο, η ‘αρχική’ Σαμοθράκη ορίζεται ως μη-ελληνική, αλλά κοντά στους θεούς και αυτό εκφράζεται

14. Ελλάνικος 4 F 23:135.

15. Όδ. 5, 125 και Ησίοδ., *Θεογονία* 969-971.

16. Διόδ. 5, 48, 4: *δοκει δ' οὗτος (Ιασίων) πρῶτος ξένους μνησαι καὶ τὴν τελετὴν διὰ τοῦτο ἔνδοξον ποιῆσαι.*

17. Κλήμ., *Προτρ.* 13, 3.

18. Θεόκρ., 3, 50-51: *ζαλῶ δὲ φίλα γύναι Ἰασίωνα, /ὄς τοσσῆν' ἐκύρησεν, ὄσ' οὐ πευσεῖσθ' βέβαλοι.*

19. Διόδ. 5, 49.

μέσω της ελληνικής γραμματείας. Η αξίωση του νησιού και του ιερού του ως ένα ιερό κέντρο ιδρυμένο από το Δία, που μεταδίδεται σε όλον τον ελληνικό κόσμο, βασίζεται σε ένα μύθο αρχής, σεξ και εγκλήματος.

Υπάρχουν πρόσθετοι μύθοι, που μαρτυρούνται μετά τους *Καταλόγους* του Ησιόδου. Ένας αφορά τη σχέση του Κάδμου και της συζύγου του Αρμονίας με τη Σαμοθράκη. Οι μυθογράφοι δεν συμφωνούν για τη γενεαλογία της Αρμονίας, αλλά καθορίζεται ότι ο Κάδμος συνάντησε την Αρμονία στη Σαμοθράκη και ο γάμος τους γιορτάστηκε εκεί, παρουσία όλων των θεών. Αυτό φαίνεται να ακολουθεί την ιστορία του γάμου του Πηλέα και της Θέτιδας, που μνημονευόταν στα *Κύπρια έπη* και ήταν γνωστή στο Θέογνι, καθώς και στους φημισμένους αγγειογράφους της Αθήνας Σωφίλο και Κλειτία. Όσον αφορά τον Κάδμο, πάντα ήταν δύσκολο να ερμηνευθεί το πώς μεταξύ Τύρου και Θηβών, θα έφτανε στη Σαμοθράκη από όλα τα μέρη· αλλά η παράδοση ήταν βέβαιη ότι έτσι συνέβη, και οι ‘Πύλες της Ηλέκτρας’ στις Θήβες φαίνεται να επιβεβαιώνουν τις σχέσεις με την Ηλέκτρα της Σαμοθράκης, την πεθερά του Κάδμου. Οι σημερινοί ιστορικοί βέβαια έχουν από μακρού θεωρήσει τον Κάδμο της Σαμοθράκης ως μια παραλλαγή του Σαμοθρακικού ‘Καδμίλου’, μαρτυρούμενου σε άλλα πλαίσια· αυτό δεν είχε σχέση με τον αδελφό της Ευρώπης στις Θήβες. Το όνομα Ηλέκτρα, σημαίνοντας κάτι το ‘λαμπερό’, ήταν ένα όνομα που ταίριαζε σε πολλές έννοιες· *ήλεκτρον* ονομαζόταν το κεχριμπάρι και ένα ασημόχρυσο μέταλλο. Αλλά τα μυθικά κείμενα που έχουμε επιμένουν στον ευτυχισμένο γάμο του Κάδμου-Αρμονίας στη Σαμοθράκη. Έχουμε μαρτυρίες από τον Ελλάνικο²⁰ και τον Έφορο, εκτός από μεταγενέστερα κείμενα, από τον Διόδωρο ως τον Αρριανό²¹ και το Νόννο.²² Μια ειδική λεπτομέρεια προέρχεται από τον Έφορο: “Ακόμη και σήμερα ψάχνουν για την Αρμονία στις γιορτές της Σαμοθράκης”.²³ Αυτό αναφέρεται στα γεγο-

20. Ελλάνικος 4 F 23.

21. Αρριανός 156 F 64 και 95.

22. Νόννος 4, 28 κ.ε.

23. Έφορος FGrHist 70 F 120 = Σχόλ. Ευρ., *Φοίν.* 7: *καί νῦν ἔτι ἐν τῇ Σαμοθράκῃ ζητοῦσιν αὐτὴν (sc. Ἀρμονίαν) ἐν ταῖς ἑορταῖς.*

νότα των Σαμοθρακικών ιεροτελεστιών: η ‘Αρμονία’ στη Σαμοθράκη ήταν κάτι περισσότερο από μια παροδική αλληγορία.

Ένας άλλος μύθος, εντελώς διαφορετικός, συνδεδεμένος με τη Σαμοθράκη είναι η ιστορία των Αργοναυτών. Οι Αργοναύτες, στο ταξίδι τους από τη Θεσσαλία στην Κολχίδα μέσω των Στενών, αποβιβάστηκαν στη Σαμοθράκη και μυήθηκαν στα μυστήρια των μεγάλων Θεών, “για να ταξιδέψουν στη τρομερή θάλασσα με μεγαλύτερη ασφάλεια”, σύμφωνα με το κείμενο του Απολλώνιου Ρόδιου.²⁴ Ο Απολλώνιος επίσης υποδηλώνει ότι η τελετή γινόταν τη νύχτα. Δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι η Σαμοθράκη ήταν μέρος της Αργοναυτικής ιστορίας από τις αρχές της - που είναι αρχαιότερη από την ‘Οδύσσειά μας. Ακόμη κι εάν είναι μεταγενέστερη προσθήκη ή ‘επινόηση’, έχει νόημα. Υπάρχουν σχέσεις ανάμεσα στους Αργοναύτες, μια ομάδα που παραδοσιακά περιλαμβάνει τους Διοσκόρους και τους Καβείρους. Κανείς μπορεί να εικάσει κάποια σχέση ακόμη και με τη Λήμνο. Ένα σατυρικό έργο του Αισχύλου²⁵ έχει ένα χορό ‘Καβείρων’ και ασχολείται με την ιστορία του Ιάσονα και της Υψιπύλης στη Λήμνο.

Αυτά όσον αφορά τη μυθική παράδοση, που ήταν γνωστή γενικά σε όλο τον ελληνικό κόσμο· απομένει στη δική μας εικασία να σκεφτούμε το πώς εισάγεται ένας *ιερός λόγος*, η μυστική ιστορία για τους ιθύφαλλους. Η αρχαιολογία στη Σαμοθράκη δεν κατόρθωσε να προσθέσει πολλά για τον 6ο και 5ο αι. π.Χ. Η Αττική κεραμική κάνει την εμφάνισή της, όπως παντού, στην περιοχή. Οι θυσιαστήριες δραστηριότητες συνεχίζονται, τώρα εντός της ‘Αυλής του Βωμού’· ξεχωρίζουν και χρησιμοποιούνται ‘βωμοί-βράχοι’. Κρίνοντας από τα ευρήματα, τίποτα δεν μας κάνει να υποπτευόμαστε εντελώς ειδικούς τύπους λατρείας. Μόνο στο δεύτερο μισό του 5ου αι. εμφανίζεται η πρώτη μνημειακή κατασκευή στο ιερό και αυτή είναι πράγματι ασυνήθιστη: πρόκειται για τη ‘θεατρική περιοχή’ στην είσοδο, ένας τέλειος κύκλος

24. Απολλώνιος Ρόδιος 1, 915-921: *ἐσπέριοι δ' Ὀρφῆος ἐφημοσύνησιν ἔκελσαν νῆσον ἐς Ἠλέκτρης Ἀτλαντίδος, ὄφρα δαέντες ἀρρήτους ἀγανῆσι τελεσφορήσι θέμιστας σωότεροι κρυόεσσαν ὑπείρ ἄλλα ναυτίλλοιντο*. Κυρίως Διόδ. 5, 49.

25. Αισχ., Απ. 95-97 Radt.

που περικλείεται από σκαλοπάτια, προφανώς με ένα βωμό στο κέντρο. Αυτό σημαίνει ότι ήταν ένας τόπος για κάποια επίδειξη σε ένα πλήθος ανθρώπων συγκεντρωμένων μπροστά από το ιερό, αλλά όχι ακόμη εντός· εκεί θα έπρεπε να λάβαινε χώρα κάποια προκαταρκτική θυσία, *προθύειν*. Η κατασκευή εμποδίζει την είσοδο· ειδικά κτίρια υψώθηκαν αργότερα για ακόμη πιο αποτελεσματικό έλεγχο του δρόμου που οδηγεί μέσα. Αυτό μπορούμε να το θεωρήσουμε ως μια σαφή ένδειξη μυστικότητας, *ἀπόρρητον*, απαγόρευση ανεξέλεγκτης πρόσβασης, της ιεροτελεστίας κρυμμένης από τους κοινούς λάτρεις τώρα πια. Με άλλες λέξεις, έχουμε ‘μυστήρια’.

Εικ. 3 Πλάνο με την αναπαράσταση του Ιερού των Μεγάλων Θεών (1ος αι. μ.Χ.): Samothrace. Excavations conducted by the Institute of Fine Arts of New York University, Karl Lehmann, Phyllis Williams Lehmann editors, Princeton University Press. VI: The Rotunda of Arsinoe, ed. J. McCredie, 1992.

Οι γραμματειακές πηγές μας επιτρέπουν να το ισχυριστούμε όλο και περισσότερο: τα μυστήρια της Σαμοθράκης είχαν γίνει φημισμένα από τότε. Η αποφασιστική πληροφορία υπάρχει στον Ηρόδοτο,²⁶ που σημαίνει μια χρονολογία χονδρικά στο 440/425 π.Χ. Το κείμενο είναι μέρος μιας πολύ γνωστής και δύσκολης σελίδας του Ηροδότου, ο οποί-

26. Ηρόδ. 2, 51 κ.ε.: τοῦ δὲ Ἑρμέω τὰ ἀγάλματα ὀρθὰ ἔχειν τὰ αἰδοῖα ποιεῦντες οὐκ ἀπ' Αἰγυπτίων μεμαθήκασι, ἀλλ' ἀπὸ Πελασγῶν, πρῶτοι μὲν Ἑλλήνων ἀπάντων Ἀθηναῖοι παραλαβόντες, παρὰ δὲ τούτων ἄλλοι ... ὅστις δὲ τὰ Καβείρων ὄργια μεμύηται, τὰ Σαμοθρηκίως ἐπιτελέουσι παραλαβόντες παρὰ Πελασγῶν... ἰρὸν τινα λόγον περὶ αὐτοῦ ἔλεξαν, τὰ ἐν τοῖσι ἐν Σαμοθρηκίῃ μυστηρίοισι δεδῆλωται.

ος ισχυρίζεται ότι οι Έλληνες, γενικά, έμαθαν ‘τα ονόματα’ των θεών τους από τους Αιγυπτίους. Υπάρχει, όμως, μια εξαίρεση: τα ιθυφαλλικά αγάλματα του Ερμή - εκείνες οι πασίγνωστες τετράγωνες κολώνες με το γενειοφόρο κεφάλι και το φαλλό, συχνά ορθωμένο, που στην Αθήνα ονομάζονται Ερμαί, και η κατασκευή τους αποδίδεται στον Ίππαρχο, το γιο του Πεισιστράτου- αυτές οι Ερμές, κατά τον Ηρόδοτο, είναι μια ειδική περίπτωση: “Όμως, το ότι αυτοί -οι Έλληνες- κάνουν τα αγάλματα του Ερμή με ανυψωμένα τα μέλη τους, δεν το έμαθαν από τους Αιγυπτίους, αλλά από τους Πελασγούς, που το πήραν οι Αθηναίοι πρώτοι μεταξύ των Ελλήνων, και από αυτούς το πήραν όλοι οι άλλοι... Ο καθένας που έχει μνηθεί στις μυστικές τελετές των Καβείρων, που οι Σαμοθρακες κάνουν, προερχόμενες από τους Πελασγούς, ξέρει κανείς τι λέω... οι Πελασγοί έχουν πει μια μυστική ιστορία για αυτό, η οποία αποκαλύπτεται στα μυστήρια της Σαμοθράκης”. Βλέπουμε ότι ο Ηρόδοτος, ως ένας ιστορικός του πολιτισμού, ενδιαφέρεται για μια θεωρία καταγωγής. Για μια τέτοια θεωρία χρησιμοποιεί δύο κρίκους: από τους Πελασγούς στους Αθηναίους και από τους Πελασγούς στη Σαμοθράκη. Η Αθηναϊκή σχέση καθιερώνεται από μια ‘ιστορική’ αφήγηση: οι Πελασγοί κάποτε ήταν γείτονες των Αθηναίων, αλλά εκδιώχθηκαν αργότερα· όμως, για τον Ηρόδοτο οι Πελασγοί είναι Πελασγοί και εμμένει στο αξίωμα ότι οι Πελασγοί είναι προ-Έλληνες· επομένως, αποτελούν μια ταιριαστή ‘αρχή’ για ένα παράξενο γνώρισμα της Αθηναϊκής θρησκείας. Αλλά για να εξηγήσει τη σημασία αυτού, ο Ηρόδοτος χρειάζεται το άλλο, τη Σαμοθρακική σχέση, η οποία αποκαλύπτεται στα μυστήρια που ο Ηρόδοτος γνωρίζει, γιατί έχει μνηθεί σε αυτά· κι όμως, επειδή ακριβώς είναι ένας μύστης, δεν μπορεί να πει περισσότερα για αυτό. Υπάρχει μια ‘ιερή ιστορία’ (ιερός λόγος) για τους ιθύφαλλους στη Σαμοθράκη, που δεν πρέπει να αποκαλυφθεί με το λόγο ή με τη γραφή.

Βλέπουμε ότι τα Σαμοθρακικά μυστήρια, οι μυστικές τελετές συνδεδεμένες με έναν *ιερό λόγο*, δεν υπήρχαν μόνον από τότε, αλλά ήταν πασίγνωστα και εκτός νησιού. Πολλοί πρέπει ‘να είχαν μνηθεί στις τελετές’. Ο Ηρόδοτος είναι πεπεισμένος ότι οι εμπλεκόμενοι θεοί ονο-

μάζονται Κάβειροι και δεν το κρύβει. Ο Στησίμβροτος της Θάσου, πάνω-κάτω σύγχρονός του, επιβεβαιώνει:²⁷ “Οι ιερές τελετές στη Σαμοθράκη τελούνται προς τιμήν των Καβείρων”. Ο Στησίμβροτος, που έγραψε ένα ειδικό βιβλίο για τα μυστήρια (*τελευταί*), θα έπρεπε να γνωρίζει, άλλωστε η Θάσος βρίσκεται αρκετά κοντά στη Σαμοθράκη.

Το βιβλίο του Ηροδότου ήταν ένα best-seller και διαβαζόταν συνέχεια καθ’ όλη την αρχαιότητα· έτσι, οι φαλλικές νύξεις του δεν είχαν περάσει απαρατήρητες. Και πράγματι, κάποιοι μεταγενέστεροι συγγραφείς προσθέτουν περισσότερες πληροφορίες. Ο Καλλίμαχος, στον 9ο Ύμνο,²⁸ έχει έναν εξεταστή που ρωτάει ένα ιθυφαλλικό άγαλμα του Ερμή σε μια παλαιότερα για την άσεμνή του στάση· ο θεός εξηγεί -το κείμενο διατηρείται μόνο σε παράφραση- “ότι αυτός, ο Ερμής, είναι από πολύ πίσω, ένας Τυρσηνός, και έχει τη στύση του σύμφωνα με μια μυστική ιστορία”. Ο Καλλίμαχος γνωρίζει τον Ηρόδοτο, βέβαια, και σαφώς παραπέμπει σε αυτόν, εξισώνοντας το ‘μυστικό λόγο’ με το ‘ιερό λόγο’ και αντικαθιστώντας το ‘Πελασγούς’ με το ‘Τυρσηνούς’ - η ταυτότητα Τυρσηνών-Πελασγών είναι μια άλλη γνωστή θέση, που ο Καλλίμαχος μπορούσε ήδη να βρει στον Ηρόδοτο. Είναι κρίμα που ο Καλλίμαχος είναι τόσο επιφυλακτικός, όσο ο Ηρόδοτος, σχετικά με το μυστικό μύθο.

Μια φευγαλέα ματιά στην ‘ιερή ιστορία’ εμφανίζεται, εντελώς απροσδόκητα, στο έργο του Κικέρωνα *De natura deorum*.²⁹ Στις λίστες, που προτείνονται από τον σκεπτικό φιλόσοφο, οι θεοί πολλαπλασιάζονται· έτσι, για το ‘Ερμή’ εμφανίζεται εκεί ένας “πρώτος Ερμής, γιος του Ουρανού και της Ημέρας, -Caelum και Dies- του οποίου η φύση υψώθηκε μάλλον κατά ανήθικο τρόπο, λείπει η παράδοση, γιατί ερεθίστη-

27. Στησίμβροτος FGtHist 107 F 20 = Στράβων 10, 3, 19-20: *ὡς τὰ ἐν Σαμοθράκῃ ἱερὰ τοῖς Καβείροις ἐπιτελοῖτο.*

28. Καλλίμαχος, Απ. 199 = Διήγ. 8, 33: *Ἐρμᾶ, τί τοι τὸ νεῦρον, ᾧ Γενειόλα ... ὁ δέ φησιν ἄνωθεν εἶναι Τυρσηνός, καὶ κατὰ μυστικὸν λόγον ἐντετάσθαι ...*

29. Κικέρων, *De natura deorum* 3, 56: *cuius obscenius excitata natura traditur quod aspectu Proserpinae commotus sit.*

κε από τη θέαση της Περσεφόνης”. Έτσι, σύμφωνα με τη μυθική ερμηνεία της ιθυφαλλικής εμφάνισης, η αιτία είναι ‘η θέαση της Κόρης’. Το ότι αυτή η λεπτομέρεια αναφέρεται στη Σαμοθράκη θα μπορούσαμε να το στηρίξουμε στην αφήγηση του Ηροδότου και του Καλλίμαχου· και αυτό επιβεβαιώνεται από τον Varro, ο οποίος ονομάζει Caelum/Ουρανό έναν από τους Μεγάλους Θεούς της Σαμοθράκης.³⁰ ‘Το να δεις την Κόρη’ κατά κάποιον τρόπο μας φέρνει πίσω στη σφαίρα των μυστηρίων της Δήμητρας: ‘Έχω δει την Κόρη’, έβαζαν τον Ηρακλή να αναφωνήσει σε μια ρητορική άσκηση σχετικά με την Ελευσίνα.³¹ Θα μπορούσαμε, επίσης, να θυμηθούμε μερικές από τις ονομαζόμενες ‘σκηές Ανόδου’ στην αγγειογραφία του 5ου αι: Μια θεά αναδύεται από το έδαφος, η Περσεφόνη-Κόρη, την οποία υποδέχονται ο Ερμής και ένας αλλόκοτα ιθυφαλλικός Πάνας.³² Ωστόσο, η ερμηνεία αυτών των ‘αγγείων - Ανόδου’ είναι προβληματική. Αλλά ο συνδυασμός των κεντρικών θεμάτων στην ιερή ιστορία του Κικέρωνα είναι τεκμηριωμένος με ένα έμμεσο τρόπο από τον καιρό του Ηροδότου.

Η πιο λεπτομερής αναφορά στα γεγονότα της Σαμοθράκης επανεμφανίζεται πολύ αργότερα σε ένα παράξενο κείμενο, το καλούμενο “Κήρυγμα του Ναασσηνού”, ενός Γνωστικού συγγραφέα στον οποίον αναφέρεται εκτενέστατα ο χριστιανός επίσκοπος Ιππόλυτος στο έργο του “Κατά πασών αίρέσεων έλεγχος”.³³ Εκεί διαβάζουμε: “ Δύο αγάλματα γυμνών ανδρών στέκονται στο Ανάκτορον των Σαμοθρακών, με υψωμένα προς τον ουρανό και τα δυο τους χέρια και τα pudenda ανα-

30. Varro, *ling. Lat.* 5. 58.

31. W. F. Otto, *Eranos Jahrbuch* 1939, 83-112. W. Burkert, *Homo Necans*, Berlin 1972, 316.

32. Περίκη από τη Ρόδο 12.454, ARV² 1218, 2. C. Bérard, *Anodoi* (1974) fig. 63 κυρίως fig. 42 και 43.

33. Ιππόλυτος, *Ελ.*, 5, 8, 9: τοῦτ' ἔστιν, φησί, τὸ μέγα καὶ ἄρρητον Σαμοθράκιον μυστήριον, ὃ μόνοις ἔξεστιν εἰδέναι τοῖς τελείοις, φησίν, ἡμῖν ... ἔστηκε δὲ ἀγάλματα δύο ἐν τῷ Σαμοθράκιον ἀνακτόρῳ ἀνθρώπων γυμνῶν, ἄνω τεταμένως ἔχόντων τὰς χεῖρας ἀμφοτέρας εἰς οὐρανόν, καὶ τὰς αἰσχύνας ἄνω ἐστραμμένως, καθάπερ ἐν Κυλλήνῃ τὸ τοῦ Ἐρμιοῦ· εἰκόνες δὲ εἰσι τὰ προειρημένα ἀγάλματα τοῦ ἄρχανθρώπου καὶ τοῦ ἀναγεννηομένου πνευματικοῦ ...

σηκωμένα, όπως ακριβώς το άγαλμα του Ερμή στην Κυλλήνη. Τα προαναφερθέντα αγάλματα είναι εικόνες του πρώτου ανθρώπου και του αναγεννώμενου, πνευματικού ανθρώπου, που είναι από κάθε άποψη ομοούσιος με εκείνον τον άνθρωπο”. Παρά αυτήν τη φανταστική ερμηνεία της γνωστικής ανθρωπολογίας - που κάνει την ιθυφαλλική στάση να προεικονίζει άμεσα την άνοδο στον ουρανό, για την οποία προορίζονται ο πρωταρχικός, καθώς και ο πνευματικός άνθρωπος - ο συγγραφέας είναι βασικά αξιόπιστος ως προς τα γεγονότα αυτά καθεαυτά και είναι καλά πληροφορημένος: έχει εξίσου μοναδικές νύξεις για τη νυκτερινή γιορτή στην Ελευσίνα, που πρέπει να ληφθούν σοβαρά, επίσης. Όντας ‘Γνωστικός’, ενδιαφέρεται προσωπικά για τη ‘γνώση’ όλων των ειδών του θείου, αλλά ελεύθερη από υποχρεώσεις του αρχαίου νόμου ή της ηθικής, συμπεριλαμβανομένων των νόμων της μυστικότητας. Έτσι, από αυτό το κείμενο έχουμε τελικά μια άποψη του τι φανέρωνε ο Ηρόδοτος εμμέσως: δύο ιθυφαλλικά αγάλματα στημένα στη Σαμοθράκη. Στην πραγματικότητα ο Varro αναφερόταν στο ίδιο πράγμα, ακόμη και αν διακριτικά περνούσε σιωπηρά την εμφάνισή τους, όταν λέγει ότι: “η Σαμοθράκη έχει στήσει δύο άρρενες εικόνες από χαλκό μπροστά από τις θύρες” και αυτές νομίζονταν από κάποιους ότι είναι οι ίδιοι οι “Μεγάλοι Θεοί”³⁴ - πράγμα που είναι, σύμφωνα με τον Varro, λανθασμένο. Ο Γνωστικός είναι λιγότερο επιφυλακτικός. Αυτό οδηγεί από τη φαντασία στην αρχαιολογία.

Με βάση αυτό το κείμενο του Ιππολύτου ανασκάφτηκε ένα από τα ασυνήθιστα κτίσματα στο ιερό της Σαμοθράκης και ονομάστηκε ‘Ανάκτορον’. Ο Karl Lehmann είχε λόγους για να κάνει αυτή την ταύτιση: αλλά τα προβλήματα που παραμένουν είναι σοβαρά. Από πρώτη άποψη υπάρχει διαφωνία ανάμεσα στον Ναασσηνό και στον Varro ως προς τη θέση που βρίσκονταν τα αγάλματα: ‘μέσα στο Ανάκτορο’, κατά τον Ιππόλυτο ή ‘μπροστά από τις θύρες’, κατά τον Varro; Το ότι τα αγάλματα θα είχαν μετακινηθεί εν τω μεταξύ, από την εποχή του Varro και

---

34. Varro, *ling. Lat.* 5, 58.

του Ναασσηνού, είναι μια απελπισμένη υπόθεση. Είναι απλούστερο να αντιληφθούμε ότι η λέξη *ἀνάκτορον* έχει μια εντελώς ασαφή σημασία στη ρητορική παράδοση. Είναι ένα κτίσμα ή ένα κτίσμα μέσα σε ένα άλλο κτίσμα -συνήθως κατανοούμε το *ἀνάκτορον* της Ελευσίνας με αυτή τη σημασία- ή απλώς ένα 'ιερό' γενικά; Εάν ο Ναασσηνός έχει χρησιμοποιήσει τη λέξη με τη γενική και ασαφή της σημασία, ο Varro ίσως έχει δίκιο -και εμείς ξέρουμε ότι οι φαλλικοί φύλακες ανήκουν στην είσοδο οπωσδήποτε. Αλλά τα θεμέλια έχουν εξαφανισθεί, για να μπορέσουμε να ξεχωρίσουμε ένα ορισμένο κτίριο μέσα στο ιερό ως *ἀνάκτορον* για μυστικές παραστάσεις. Αυτό δεν αποδυναμώνει το γεγονός ότι το κτίριο οριζόμενο ως 'Ανάκτορον' από τον Lehmann είναι ένα πολύ ασυνήθιστο, περίπλοκο, 'μυστηριώδες' οικοδόμημα: σε αυτό βρέθηκε η δίγλωσση επιγραφή, που εμπόδιζε στους αμήητους την είσοδο στο βόρειο δωμάτιο: *Deorum sacra qui non acceperunt non intrant ἀμήητον μὴ εἰσιέναι*.³⁵ Συνεπώς, οι μνημένοι έμπαιναν πράγματι σε αυτό το ειδικό δωμάτιο. Το κτίριο χρονολογείται στην αυτοκρατορική εποχή, αλλά πρωιμότερες κατασκευές παρόμοιου σχεδιασμού έχουν αφήσει κάποια ίχνη. Και όμως, για εκείνες τις διεγερμένες και την περιέργεια διεγείρουσες Ερμάς, η ανασκαφή δεν έχει προσφέρει τίποτε. Τα χάλκινα αγάλματα συνήθως δεν διασώζονται. Ο Lehmann νόμιζε προς στιγμήν ότι είχε βρει κάτι σαν σύμβολα των *φαλλῶν* και *cunni* μέσα στο καλούμενο 'Ανάκτορον' και πουθενά αλλού. Τα αντικείμενα είναι παράξενα, αλλά χρειάζεται η δυνατή φαντασία του Ναασσηνού για να γίνουν σέξι. "Und man fragt sich, ob nicht auch die in der Sakristei gefundene eherne Kiste Phalloi enthalten hat"³⁶ ακόμη κι αν αυτό ήταν μια καλή ερώτηση, δεν θα παρήγαγε ασφαλή μαρτυρία. Απομένει η παράσταση ενός *κηρύκειου* και δύο φιδιών, που στολίζουν μια επιγραφή προερχόμενη από το *Ανάκτορον*, εκτός από κάποιες άλλες περιπτώσεις των ιδίων εμβλημάτων: αυτό θα μπορούσε να ανα-

35. LSS 75: *ἀμήητον μὴ εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερόν*. LSS 75 a: *Deorum sacra qui non acceperunt non intrant. ἀμήητον μὴ εἰσιέναι*.

36. Hemberg 1950, 106.

γνωσθεί ως Ερμής και φαλλική δύναμη, αλλά είναι ακόμη ένα σύμβολο ενός συμβόλου. Και η ράβδος του κήρυκα και τα φίδια είναι τόσο κοινά στην ελληνική εικονογραφία, που τίποτε τόσο μυστηριώδες δεν θα μπορούσε να υποτεθεί, εκτός από τη Γνωστική φαντασία.

Μια εντελώς διαφορετική, πρώιμη ένδειξη για τα μυστήρια της Σαμοθράκης προέρχεται με τον τύπο ενός ανεκδότου: ο Διαγόρας της Μήλου, ο περιβόητος αθεϊστής, επισκεπτόμενος τη Σαμοθράκη, βρέθηκε αντιμέτωπος με το πλήθος των αναθηματικών πινακίδων στο ιερό, ευχαριστήρια τεκμήρια, στημένα από εκείνους που είχαν διασωθεί από τους κινδύνους της ναυσιπλοΐας από τους Μεγάλους Θεούς. Ο αθεϊστής ρωτήθηκε αν αυτό δεν ήταν μια απόδειξη της δύναμης των Θεών. Ο Διαγόρας αντέστρεψε το επιχείρημα: “Θα ήταν πολύ περισσότερα αυτά, αν εκείνοι που είχαν καταποντισθεί είχαν την ευκαιρία να κάνουν αφιερώσεις”.³⁷ Οι στατιστικές θα ανασκευάσουν την ευσέβεια. Η χρονολογία θα ήταν γύρω στο 430 - αν πράγματι πήρε μέρος ο Διαγόρας· το ανέκδοτο αποδίδεται και στο Διογένη τον Κυνικό. Το ανέκδοτο αντιμετωπίζει ένα γενικό πρόβλημα θρησκευτικής πίστης, αλλά επίσης εκφράζει σαφώς την κύρια λειτουργικότητα των θεών της Σαμοθράκης, δηλαδή τη διάσωση από τους κινδύνους της θάλασσας. Ο ρόλος των *εὐχῶν* στους Μεγάλους Θεούς επιβεβαιώνεται από τον Αριστοφάνη.³⁸ Ένας εντυπωσιακός αριθμός αναθηματικών μνημείων δεν θα προϋπέθετε στην πραγματικότητα μυστήρια με την έννοια των ειδικών, μυστικών μνήσεων· αναθηματική θρησκεία και μυστήρια μπορούσαν να υπάρχουν ανεξάρτητα το ένα από το άλλο· αλλά και εύκολα μπορούν να συνυπάρχουν. Όπως και αν είναι, το κείμενο υπήρξε σημαντικό για την ταύτιση ενός οικοδομήματος ως ‘αίθουσας αναθημάτων’ μέσα στο ιερό, χρονολογούμενο τον 5ο αι. Αυτό ξανά παρέμεινε αμφιλεγόμενο μεταξύ των ειδικών, γιατί δεν έχει βρεθεί οποιοδήποτε κατάλοιπο από

37. Διογ. Λαέρτ. 6, 59. Κικέρων, *De natura deorum* 3, 89. Διαγόρας Μήλιος, Θεόδωρος Κυρηναίος έκδ. M. Winiarczyk, Teubner 1981, T. 36/7.

38. Αριστοφ., *Εἰρήνη* 277-279: ἄλλ’ εἴ τις ὑμῶν ἐν Σαμοθράκῃ τυγχάνει/ μεμνημένος, νῦν ἐστὶν εὐξασθαι καλὸν/ ἀποστραφῆναι τοῦ μετιόντος τῷ πόδε.

αναθήματα· η ‘αίθουσα’ θα μπορούσε να είναι επίσης ένα από τα ποικίλα *ἑστιατόρια*, κοινά στα ιερά.

Η τρίτη ένδειξη για μυστήρια, που μπορεί να προέρχονται από τον 5ο αι., έχει επίσης τον τύπο ανεκδότου· αναφέρεται τρεις φορές στα *Λακωνικά Ἀποφθέγματα* του Πλουτάρχου εναλλακτικά για το Λύσανδρο, τον Ανταλκίδα και έναν ανώνυμο Σπαρτιάτη.³⁹ Η χρονολόγηση της μαρτυρίας παραμένει έτσι αβέβαιη: γύρω στο 405, εάν εμμείνουμε στο Λύσανδρο, γύρω στο 386, εάν επιλέξουμε τον Ανταλκίδα. Αλλά από μόνο του είναι αρκετά ενδιαφέρον. Ο ιερέας στη Σαμοθράκη θα ρωτήσει τον αιτούντα για μύηση “ποια ήταν η πιο άνομη πράξη που έχει διαπράξει στη ζωή του”. Ο Σπαρτιάτης απαντά λακωνικά ότι ξέρουν οι θεοί και ο ιερέας δεν είναι ανάγκη να γνωρίζει. Αυτό είναι ένα από τα λίγα κείμενα, όπου αναφέρεται ένας ιερέας (*ἱερεὺς*) του Σαμοθρακικού ιερού. Μοιάζει να κάνει νύξη για μια εντελώς παράξενη, πράγματι μοναδική πρακτική στη Σαμοθρακική λατρεία, που έχει προκαλέσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και έχει θεωρηθεί ως ο πρωιμότερος τύπος μιας ‘ομολογίας αμαρτιών’ μέσα στον ελληνικό κόσμο. Ο Karl Lehmann έχει επιστήσει την προσοχή στο γεγονός ότι οι μνημένοι της Σαμοθράκης ισχυρίζονταν ότι έχουν γίνει ‘πιο δίκαιοι και ευσεβείς’, *μύσται εὐσεβεῖς*, όπως ορίζονται γενικά στις επιγραφές.

Κοντά στην πλάγια είσοδο στον Ανατολικό τοίχο του καλουμένου Ιερού ή ‘Νέου Ναού’ μέσα στο Σαμοθρακικό ιερό υπάρχουν δύο σκαλοπάτια, προφανώς επισκευασμένα κατά διαστήματα και τελικά καλυμμένα με μια κατασκευή από πήλινα κεραμίδια και κονίαμα· ανάμεσά τους φαίνεται ότι είχε στερεωθεί ένας μεγάλος δαυλός. Ο Karl Lehmann φαντάστηκε ότι αυτό ήταν το σημείο όπου ο μυσούμενος αντιμετώπιζε τον ιερέα, έκανε την ομολογία του και εξαγνιζόταν, προτού του επιτραπεί να μπει στο Ιερό για τον ανώτερο βαθμό των μυστηρίων, την *ἑποπτεία*. Αλλά υπάρχει ένα διπλό πρόβλημα: επανεξέταση της αρχαιολογικής μαρτυρίας υποδεικνύει ότι δεν υπήρχε κανένας πρόδρομος για το

39. Πλουτ., *Λακωνικά Ἀποφθέγματα* 217 c d, 229 d, 236 d.

Ιερών, που κτίστηκε μετά, γύρω στο 325 π.Χ. - γι' αυτό ονομάστηκε ο 'Νέος Ναός' στην παλιότερη βιβλιογραφία. Αυτό σημαίνει ότι η κατάσταση τον καιρό του Λυσάνδρου ή του Ανταλκίδα δεν μπορεί να αναδομηθεί από πέτρες ή κεραμίδια· μπορεί κάλλιστα να είναι κάτι άλλο. Επί πλέον, η ερμηνεία της 'ομολογίας αμαρτιών' είναι δυνατόν να αμφισβητηθεί. Για τους Χριστιανούς, η ομολογία αμαρτιών αποτελεί την προϋπόθεση για 'άφεση αμαρτιών': ο Θεός συμφιλιώνεται με την ταπείνωση - μια παλιά και ευρύτατα διαδεδομένη ιδέα, χωρίς αμφιβολία, αλλά σχεδόν εντελώς απύσχα από την αρχαία Ελλάδα. Εάν ήταν τέτοια η θρησκεία της Σαμοθράκης, θα μπορούσε να ονομασθεί 'μη-ελληνική'. Αλλά σημειώστε ότι πρακτικά όλες οι 'ομολογίες', γνωστές από άλλες λατρείες σε μεταγενέστερες αναθηματικές επιγραφές, κυρίως από τη Μικρά Ασία, αφορούν λατρείες θεραπείας,⁴⁰ και αυτό, από όσο γνωρίζουμε, δεν ήταν ειδικότητα της Σαμοθράκης. Είναι εντυπωσιακό ότι η ερώτηση του ιερέα της Σαμοθράκης δεν αφορά έναν κατάλογο αμαρτιών, αλλά 'την πιο άνομη πράξη' στον υπερθετικό βαθμό. Έτσι, ακόμη και 'η κάθαρση από τα αμαρτήματα' μοιάζει γενικά να μην αποτελεί το κύριο μέρος. Έτσι, επιβάλλεται μια διαφορετική ερμηνεία: αυτή 'η ομολογία' σημαίνει μοιρασμένη γνώση της ανομίας, *conscientia sceleris*. Ο πιο δυνατός τύπος της *πίστεως*, μαθαίνουμε από το Θουκυδίδη,⁴¹ θα ήταν 'να διαπράξεις μαζί μερικές άνομες πράξεις': η κοινή γνώση είναι επίσης ένας δεσμός και συσπειρώνει. Μια τέτοια ερμηνεία θα ταίριαζε στον τύπο των 'μυστηρίων'. Τα μυστήρια του Μίθρα λεγόταν ότι είχαν την αρχή τους στους πειρατές της Κιλικίας.⁴² Σε ένα ρομάντσο-παρωδία, ο μνητής ενός νέου γάλλου απαιτεί 'κοινή γνώση του καθετί': 'Γνωρίζω καθετί, όντως', 'καθετί αισχρό που έχει συμβεί', και έτσι φαίνεται να κάνει το νεοφώτιστο να εξαρτιέται από αυτόν.⁴³ Αυτό ωστόσο δίνει μια ενδιαφέρουσα ματιά στις πολύ αρχαϊκές ρίζες

40. G. Petzl, Die Beichtinschriften Westkleinasiens, *Epigraphica Anatolica* 22 (1994).

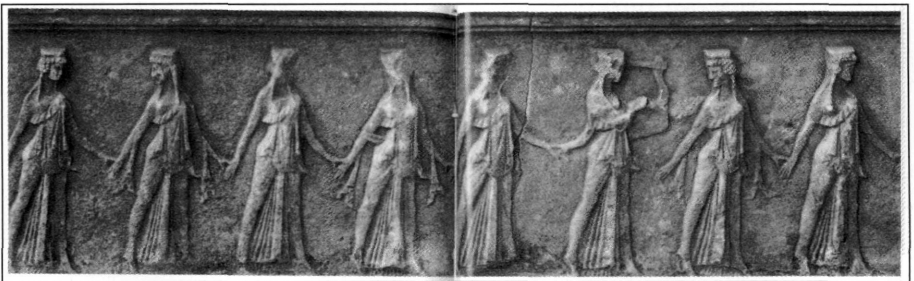
41. Θουκ. 3, 82, 6 κυρίως 8, 73, 3.

42. Πλούτ., *Πομπ.* 24, 7.

43. R. Merkelbach, Fragment eines satirischen Romans, *ZPE* 11 (1973) 81-100.

των μυστηρίων της Σαμοθράκης. Αλλοίμονο, δεν έχει μείνει τίποτε, για να εξηγήσει εκείνα τα σκαλοπάτια στο 'Ιερόν' ή το 'Νέο Ναό'.

Εάν προχωρήσουμε στα γεγονότα του 4ου και 3ου αι. π.Χ. στη Σαμοθράκη, το κύριο γεγονός, που τεκμηριώνεται από την αρχαιολογία μέσα στο ιερό, είναι η έλευση της μνημειακής αρχιτεκτονικής. Αυτό προφανώς συμπίπτει με τη βασιλεία του Φιλίππου ΙΙ της Μακεδονίας· το κτιριακό πρόγραμμα συνεχίζεται από τον Φίλιππο Αρριδαίο, την Αρσινόη και τον Πτολεμαίο ΙΙ. Στη γραμματειακή παράδοση, αυτή η καινούργια αρχή αντανακλάται ξανά σε ένα ανέκδοτο. Ο Φίλιππος από τη Μακεδονία και η Ολυμπιάς από την Ήπειρο πρωτοσυναντήθηκαν, όταν και οι δύο μούνταν στη Σαμοθράκη⁴⁴ αυτό ήταν η αρχή μιας περιπετειώδους ιστορίας αγάπης, γάμου και σύγκρουσης. Αυτό δύσκολα θα μας έκανε να περιμένουμε την πλήρη μεταμόρφωση του ιερού, που εκτελέστηκε στα επόμενα χρόνια. Για το σημερινό ιστορικό, τα κίνητρα του Φιλίππου, του μεγάλου πολιτικού, είναι ευδιάκριτα: η Σαμοθράκη ήταν το μόνο ιερό πανελληνίας φήμης μέσα στην επικράτειά του. Ενώ αυτός εδραίωσε με επιτυχία την κυριαρχία του στην Ελλάδα μέσω των Δελφών και τη συμπλήρωσε με το οικογενειακό του ιερό στην Ολυμπία, έκανε τα πάντα από την αρχή, για να ανυψώσει το

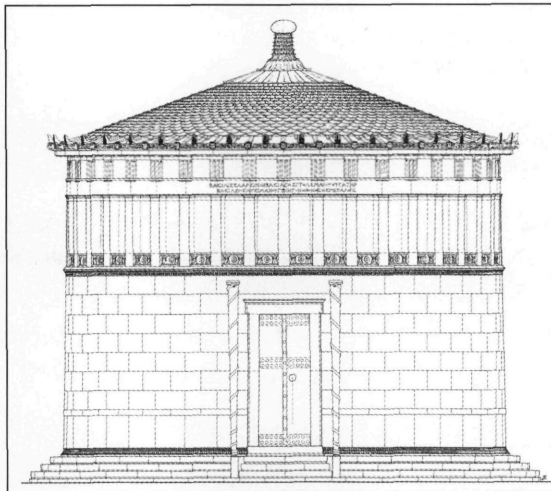

Εικ. 4 Λεπτομέρεια της ζωφόρου από την αίθουσα των χορευτριών, στο Πρόπυλο του Τεμένους, περίπου 340 π.Χ.: *Samothrace. A Guide to the Excavations and the Museum*, by Karl Lehmann, 5th ed. revised and enlarged by Phyllis Williams Lehmann, New York 1983, 76-77.

44. Πλουτ., Ἀλέξ. 2, 2.

ιερό “του” στη Βόρειο Ελλάδα σε ένα αντίστοιχο επίπεδο, ‘επινοώντας’ τον πολιτισμό της Μακεδονίας. Ο Φίλιππος διεκόσμησε τον περίβολο, στο καλούμενο Τέμενος, με μια στοά που έφερε μια αρχαϊζουσα ζωφόρο, μια σειρά χορευτριών, (Εικ. 4) - πράγμα που έχει γίνει το έμβλημα της Σαμοθράκης στους σημερινούς οδηγούς και στα λευκώματα. Ο Φίλιππος ο Αρριδαίος πρόσθεσε ένα κτίριο στη ‘θεατρική περιοχή’ στην είσοδο. Αργότερα η Σαμοθράκη παρέμεινε μια προφυλακή βασιλικού ενδιαφέροντος και προπαγάνδας, είτε επρόκειτο για τη Θράκη ή για την Αίγυπτο: η Αρσινόη, αδελφή του Πτολεμαίου II, σύζυγος του Λυσιμάχου και αργότερα η ‘Φιλάделφος’ σύζυγος του ίδιου του Πτολεμαίου, ανεζήτησε καταφύγιο στη Σαμοθράκη στην απελπισμένη κρίση του 280, όταν ο βασιλεύς Λυσίμαχος σκοτώθηκε στη μάχη. Η Αρσινόη αφιέρωσε το πιο εντυπωσιακό κτίριο στο ιερό, τη μεγάλη ροτόντα, στην πραγματικότητα το μεγαλύτερο κυκλικό κτίριο της ελληνικής αρχιτεκτονικής. Ο Πτολεμαίος II οικειοποιείται τα Προπύλαια.

Εάν η εξωτερική ιστορία του ιερού είναι εύκολα κατανοητή με αυτή τη σειρά, η ουσιαστική σημασία γίνεται ολοένα και πιο σκοτεινή: η μεγάλη ροτόντα της Αρσινόης είναι ένα πραγματικό μυστήριο. Δεν είχε καθόλου παράθυρα και μόνο μια πόρτα· δύσκολα θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν μέσα πλήθη. Ήταν ένα είδος ηρώου της δυναστείας, όπως το Φιλίππειον στην Ολυμπία; Ωστόσο φαίνεται να έχει ένα πολύ μικρότερο πρόδρομο, ‘τη Δωρική ρο-

Εικ. 5 Αναπαράσταση της Ροτόντας της Αρσινόης με υποθετικούς δαυλούς (ελληνιστική εποχή): Samothrace. Excavations conducted by the Institute of Fine Arts of New York University, Karl Lehmann, Phyllis Williams Lehmann editors, Princeton University Press. VI: The Rotunda of Arsinoe, ed. J. McCredie, 1992, 53.

Εικ. 6 Η Ροτόντα της Αρσινόης, (αναπαράσταση από Niemann): Samothrace. Excavations conducted by the Institute of Fine Arts of New York University, Karl Lehmann, Phyllis Williams Lehmann editors, Princeton University Press. VI: The Rotunda of Arsinoe, ed. J. McCredie, 1992, 13.

τόντα' από τον 4ο αι. Τα ηρώα δεν αντικαθίστανται ούτε μετακινούνται εύκολα. Υπάρχει ένας άλλος δελεαστικός συνδυασμός. Μυστήρια με κυκλικό χορό αναφέρονται σε ένα πολυαναφερόμενο κείμενο του Δίωνα της Προύσας: "Εάν κανείς θα έφερνε έναν άνθρωπο, Έλληνα ή βάρβαρο, για μύηση μέσα σε ένα μυστικό σηκό, εξαιρετικής ομορφιάς και μεγέθους, όπου αυτός θα παρατηρούσε πολλές μυστικές θέες και θα άκουγε πολλούς μυστικούς ήχους, με σκοτάδι και φως να εναλλάσσονται ξαφνικά και

άλλα αμέτρητα πράγματα να συμβαίνουν, και ακόμη, όπως ακριβώς συνηθίζουν να κάνουν στην καλούμενη τελετή 'θρονισμού' - όπου οι τελούντες ιερείς έχουν τους μουσμένους να κάθονται κάτω και αυτοί χορεύουν γύρω τους- εάν όλα αυτά συνέβαιναν, θα ήταν δυνατόν, ώστε αυτός ο άνθρωπος να μην δοκίμαζε τίποτα στην ψυχή του και να μην έφτανε στο σημείο να μαντεύσει ότι όλα αυτά ήταν αποτέλεσμα κάτι παραπάνω από μια σοφή πρόθεση και προετοιμασία ..."⁴⁵ Ο Δίων δεν δίνει καμία ένδειξη

45. Δίων, *Or.* (Ὀλυμπικός ἢ περὶ τῆς πρώτης τοῦ θεοῦ ἐννοίας) 12, 33 = Ποσειδώνιος F 368 Theiler: ὡσπερ εἶ τις ἄνδρα, Ἑλληνα ἢ βάρβαρον, μνεῖσθαι παραδοίη εἰς μυστικόν τινα οἶκον ὑπερφυᾶ κάλλει καὶ μεγέθει, πολλὰ μὲν ὄρῳντα μυστικά θέματα, πολλῶν δὲ ἀκούοντα τοιούτων φωνῶν, σκότους τε καὶ φωτός ἐναλλάξ αὐτῷ φαινομένων, ἄλλων τε μυρίων γιγνομένων, ἔτι δὲ, εἰ καθάπερ εἰώθασιν ἐν τῷ καλουμένῳ θρονισμῷ καθίσαντες τοὺς μουσμένους οἱ τελούντες κύκλῳ περιχορεύειν· ἄρα γε τὸν ἄνδρα τοῦτον μηδὲν παθεῖν εἰκὸς τῇ ψυχῇ μηδ' ὑπονοῆσαι τὰ γιγνώμενα, ὡς μετὰ γνώμης καὶ παρασκευῆς πράττεται σοφωτέρως.

ποια ‘αίθουσα μυστηρίων’ έχει στο νου του. Το πρώτο μέρος θα μπορούσε κάλλιστα να παραπέμπει στην Ελευσίνα, αλλά ‘η τελετή θρονισμού’ δεν ταιριάζει στο Τελεστήριον· έτσι η Σαμοθράκη παραμένει μια εικασία. Ο Δίων είχε ταξιδέψει πολύ στη Βόρειο Ελλάδα. Ο A. D. Nock σκέφτηκε το κείμενο του Δίωνα, όταν λείψανα μιας κυκλικής ξύλινης κατασκευής αναφέρθηκε ότι είχαν βρεθεί μέσα στο καλούμενο ‘Ανάκτορον’.⁴⁶ Αυτά, όμως, αποδόθηκαν μετά σε ένα μεταγενέστερο ασβεστοκάμινο. Εάν η τελετή του Δίωνα έχει εξαφανισθεί από το ‘Ανάκτορον’, γιατί δεν μεταφέρθηκε στη ροτόντα; Δυστυχώς, δεν υπάρχει τίποτα να αποδεικνύει το βάσιμο μιας τέτοιας υπόθεσης. Σημειώστε ότι εκεί θα επιτρεπόταν μόνο ένας μικρός αριθμός συμμετεχόντων.

Περισσότερη οικοδομική δραστηριότητα είναι γνωστή από την Ελληνιστική περίοδο. Τον 3ο αι. χρονολογούνται εκείνα τα δύο ασυνήθιστα κτίρια που ήδη μνημονεύτηκαν, το ‘Ιερόν’ και το ‘Ανάκτορον’, και προορίζονταν, τουλάχιστον μερικώς, για τους ‘μύστες’, αφού οι επιγραφές μας πληροφορούν ότι ένα από τα δωμάτια του ‘Ανακτόρου’ και όλο το ‘Ιερόν’ ήταν προσβάσιμα από αυτούς.⁴⁷ Έτσι, σίγουρα έχουν να κάνουν με μυστήρια. Ο Karl Lehmann έχει συμπεράνει ότι, εφόσον ολόκληρο το ‘Ιερόν’ προοριζόταν για τους μύστες, αλλά μόνο ένα δωμάτιο από το ‘Ανάκτορον’, τότε το Ιερόν εχρησιμοποιείτο για το δεύτερο βαθμό μύησης, την *έποπτεία*, ενώ το Ανάκτορον χρησίμευε για τον πρώτο βαθμό, τη *μύηση*. Αυτό θα συνιστούσε μια συγκεκριμένη πορεία για την εκτέλεση ιεροτελεστίας μέσα στο ιερό. Θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι η *έποπτεία* προστέθηκε μόνο τον 3ο αι. με την οικοδόμηση του Ιερού - πράγματι δεν υπάρχουν καθόλου προωμότεροι κατάλογοι εποπτών; Ο Lehmann έχει επίσης συνδέσει το graffito E πάνω σε ένα αριθμό θραυσμάτων αγγείων, που βρέθηκαν κοντά στο Ιερό με την *έποπτεία*, αλλά “ένα χρονολογείται από τον 6ο, τρία από τον 5ο και 4ο αι.” (*Samothrace*, II 2, 23). Τότε η ύπαρξη της *έποπτείας* είναι σίγουρη, χωρίς, όμως, να έχει αποδοθεί σε αυτήν κάποιο κτίριο.

46. A. D. Nock, *A Cabiric Rite*, *AJA* 45 (1941) 577-581· αντίθετα, Cole 1984, 29.

47. *LSS* 75, 75 a.

Άσχετες προς αυτά τα προβλήματα τοπογραφίας είναι οι δύο πιο σπουδαίες λεπτομέρειες γύρω από τα μυστήρια, που μαθαίνουμε από τους ελληνιστικούς συγγραφείς. Η πληροφορία για Σαμοθρακική μύηση προέρχεται από τα σχόλια στον Απολλώνιο Ρόδιο, στο πλαίσιο της Αργοναυτικής εκστρατείας.⁴⁸ “Λένε ότι ο Οδυσσεάς, όντας μύστης και χρησιμοποιώντας τον πέπλο της Λευκοθέας ως ταινία, σώθηκε από την καταιγίδα στη θάλασσα, βάζοντας το πέπλο κάτω από την κοιλιά του. Γιατί οι μύστες δένουν πορφυρές ταινίες κάτω από τις κοιλιές τους”. Αυτό είναι μοναδικό, καθώς αποκαλύπτει μια λεπτομέρεια της ιεροτελεστίας μαζί με το σκοπό της και ένα μυθικό πλαίσιο. Η ιεροτελεστία, με έκδυση και ένδυση με ένα κομμάτι υφάσματος, φαίνεται να είναι τυπική για μύηση· συνεπάγεται ότι ο μυσούμενος έχει γυμνωθεί, όπως ο Οδυσσεάς έχει πετάξει τα ρούχα του, προτού φορέσει τον πέπλο της Λευκοθέας. Το ‘πορφυρό’ δείχνει το ασυνήθιστο και πολύτιμο χαρακτήρα της ταινίας. Δυστυχώς, δεν μαθαίνουμε τίποτε που θα επέτρεπε την απόδοση της τελετής σε κάποιον ειδικό τόπο ή κτίριο μέσα στο ιερό της Σαμοθράκης. Η ιεροτελεστία δεν μπορεί να ήταν αυστηρά μυστική, ειδικά δεν θα εμφανιζόταν σε ένα λόγιο κείμενο. Το κείμενο είναι σαφέστατο για το σκοπό της τελετής: διάσωση από τους κινδύνους της θάλασσας. Ο σχολιαστής προσθέτει μια άλλη εφαρμογή της ‘πορφυράς ταινίας’ στον Όμηρο, όταν ο Αγαμέμνων καλεί τους πολεμιστές του σε μια πιο γενναία άμυνα κατά του Έκτορα, “κρατώντας ένα μεγάλο πορφυρό ρούχο στο δυνατό του χέρι”.⁴⁹ Ως επιχείρημα κατά της απλής κατανόησης ότι αυτό το ύφασμα χρησιμοποιήθηκε από τον Αγαμέμνονα, για να γίνει ευδιάκριτος μέσα στην ταραχή, ο σχολιαστής έχει πιο ειδικές ιδέες και γνώσεις, σχετίζοντάς το με τη μαγική ταινία της Σαμοθράκης, που έχει τη δύναμη να ημερεύει την οχλοβοή. Η υπό-

48. Σχόλια Απολλ. Ρόδ. 1, 916 b: *τάς τελετάς τάς ἐν Σαμοθράκῃ ἀγομένας, ἅς εἴ τις μνηθεῖη, ἐν τοῖς κατὰ θάλασσαν χειμῶσι διασώζεται. καί Ὀδυσσεά δέ φασὶ μεμνημένον ἐν Σαμοθράκῃ χρῆσασθαι τῷ κρηδέμνῳ ἀντὶ ταινίας· περὶ γάρ τὴν κοιλιάν οἱ μεμνημένοι ταινίας ἄπτουσι πορφυρᾶς ...*

49. Ἰλ. 8, 221.

θεση ότι το μοτίβο της Λευκοθέας στην Οδύσσεια έχει να κάνει με τη Σαμοθράκη δεν επιβεβαιώνεται από αλλού, αλλά υπάρχουν παράξενες σχέσεις: η Λευκοθέα είναι η κόρη του Κάδμου και ακόμη και το όνομα Λευκωσία αποδίδεται στη Σαμοθράκη.⁵⁰

Κατόπιν υπάρχει το κείμενο από κάποιον Μνασέα, ένα συγγραφέα της ελληνιστικής εποχής, μαθητή του Ερατοσθένη,⁵¹ στον οποίον παραπέμπουν τα σχόλια στον Απολλώνιο Ρόδιο⁵² και εμφανίζεται επίσης στα *Etymologica*. Εδώ και μόνον εδώ μαθαίνουμε τα ονόματα των θεών της Σαμοθράκης: “Οι άνθρωποι μούνται στους Καβείρους και τα ονόματά τους είναι τέσσερα στον αριθμό: Αξίερος, Αξιόκερσα, Αξιόκερσος, Κασμίλος. Αξίερος είναι η Δήμητρα, Αξιόκερσα η Περσεφόνη, Αξιόκερσος ο Άδης· ο τέταρτος, που προστίθεται, ο Κασμίλος, είναι ο Ερμής. Φαίνεται ότι ονομάστηκαν Κάβειροι από τα βουνά στη Φρυγία”. Είναι γενικά αποδεκτό ότι αυτή είναι η πιο αυθεντική πληροφορία που αποκομίζουμε για τους θεούς της Σαμοθράκης· προφανώς αυτοί δεν κατονομάζονται στο εκτός λατρείας κοινό. Ο Καμίλλος (sic) ωστόσο εμφανίζεται ήδη στον Ακουσίλαο.⁵³ Οι θεοί του Μνασέα αντηχούν σε όλη την επιστήμη, που ασχολείται με τη Σαμοθράκη στην εποχή μας. Οι ίδιοι θεοί εμφανίζονται ως “Juppiter, Juno, Minerva, Mercurius” στον Varro.⁵⁴ Οι ανασκαφείς δεν βρήκαν τίποτα που να συσχετίζεται με αυτό, εκτός από κάποια graffiti με ένα Α, που θεωρήθηκε ότι αντιπροσωπεύει τον Αξίερο ή κάποιο άλλο μέλος της τριάδας. Αυτό δεν είναι αρκετό και ο πληρέστερος τύπος που διασώζεται είναι ΑΓ.

50. Αριστοτ., Απ. 579.

51. Μνασέας FHG III 149 κ.ε.

52. Σχόλια Απολλ. Ρόδ. 1, 917· 68 F 1: *μυούνται δὲ Σαμοθράκιη τοῖς Καβείροις, ὡς Μνασέας φησί, καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν δ' τὸν ἀριθμὸν· Ἄξιερος Ἄξιοκέρσα Ἄξιοκερσος <Κασμίλος>. Ἄξιερος μὲν οὖν ἐστὶν ἡ Δημήτηρ, Ἄξιοκέρσα δὲ ἡ Περσεφόνη, Ἄξιοκερσος δὲ ὁ Ἄιδης· ὁ δὲ προστιθέμενος τέταρτος Κασμίλος ὁ Ἐρμῆς ἐστίν, ὡς ἴστορεῖ Διονυσόδωρος.*

53. Ακουσίλαος 2 F 20.

54. Serv. auct. *Aen.* 2, 296· κυρίως Serv. *Aen.* 3, 12· 3, 264· 8, 679. Varro in *Aug. civ.* 7, 28.

Τα ονόματα προκαλούν μια μη-ελληνική εντύπωση, παρότι το ἄξιος - ή μήπως θα έπρεπε να σκεφτούμε τον ποταμό Αξιό; Τίποτα δεν δείχνει Σημιτικό. Οι ταυτίσεις υποθέτουν άλλη μια φορά την κανονική επικράτεια της Δήμητρας και του Άδη. Το Κασμίλος ηχεί πολύ παρόμοιο με το λατινικό *camillus*, 'το αγόρι-ακόλουθος του ιερέα': ο Στράβων⁵⁵ επίσης γράφει Καμίλλος. Είναι αυτή μια λέξη Ετρουσκικής ρίζας, που επιβεβαιώνει ακόμη τον Πελασγικό-Τυρσήνιο-Ετρουσκικό σύνδεσμο, οδηγώντας έτσι τελικά πέραν από τον ελληνικό ορίζοντα; Ο Διόδωρος έχει ισχυρισθεί ότι μια αρχαία μη-ελληνική γλώσσα εχρησιμοποιείτο στη λατρεία της Σαμοθράκης⁵⁶ από τις ανασκαφές δεν έχει προέλθει καμία σαφής επιβεβαίωση, εκτός από πολύ λίγα ακατανόητα graffiti.

Μακριά από τη Σαμοθράκη, στον τάφο των Haterii στη Via Appia της Ρώμης παριστάνεται μια σειρά από τέσσερις θεούς, δύο άρρενες, δύο θήλεις, που έχουν ταυτισθεί από τον Pettazzoni ως Άδης, Δήμητρα, Περσεφόνη και Ερμής και έτσι έχει δηλωθεί ότι παριστάνουν τους θεούς που μνημονεύει ο Μνασέας.⁵⁷ Αυτή είναι μια παράξενη πιθανότητα. Ο συνδυασμός αυτών των τεσσάρων θεών σε σχέση με το θάνατο και το υπερπέραν δεν θα ήταν εκτός των ορίων της κανονικής ελληνικής μυθολογίας, όπως περιέχεται π.χ. ήδη στον *Όμηρικόν Ύμνον εις Δήμητρα*. Εάν γίνει αυτό αποδεκτό, το μνημείο των Haterii παραμένει η μόνη μαρτυρία για ελπίδα μετά θάνατον στα μυστήρια της Σαμοθράκης.

Απομένει, τελικά, η λέξη Κάβειροι, η οποία, τυπολογικά και εννοιολογικά, υποδηλώνει τόσο πολύ τη Σημιτική *kabir* 'μεγάλος'. Αυτή η Σημιτική λέξη, σε σχέση με τους θεούς, μαρτυρείται ήδη στη Συρία κατά την εποχή του Χαλκού. Τον 13ο αι. στα κείμενα του Emar εμφανίζεται ένα κύριο όνομα, Rashap-Kabar, 'Ο Reshef είναι μεγάλος'.⁵⁸ Δεν βλέπω τίποτα να αντικρούει την πιθανότητα οι Κάβειροι, μεταφραζόμενοι ως *θεοί μεγάλοι*, να έχουν εξαπλωθεί στο Αιγαίο με το Φοινικικό εμπόριο

55. Ακουσίλαος 2 F 20.

56. Διόδωρος 5, 47, 3: *ἐσχίζασι δὲ παλαιὰν ἰδίαν διάλεκτον οἱ αὐτόχθονες, ἧς πολλὰ ἐν ταῖς θυσίαις μέχρι τοῦ νῦν τηρεῖται.*

57. Pettazzoni 1908. Bianchi 1976 fig. 58.

58. D. Arnaud, Emar, *Recherches aux Pays d' Ashtata VI* (Paris 1985) nr. 15 σ. 23.

ή ακόμη νωρίτερα. Κι όμως αυτό δεν θα ήταν ενδεικτικό της ‘αρχής’ της λατρείας της Σαμοθράκης. ‘Κάβειροι’ ή ‘Κάβιροι’ μαρτυρούνται σε διάφορους τόπους, είτε με αναθηματικές επιγραφές, είτε στα γραμματειακά κείμενα με κάποια γενεαλογική μυθολογία, ειδικά στη Λήμνο, κοντά στις Θήβες και στην Πέργαμο. Όμως, ο Δημήτριος ο Σκήψιος (Τρωάς), ένας ειδικός της τοπικής ιστορίας και μυθολογίας, έγραψε ότι στη Σαμοθράκη δεν μπορούσε να βρει κανένα ‘μυστικό λόγο’ για τους Καβείρους - προφανώς το πληροφοριακό του κείμενο είναι ο Ηρόδοτος άλλη μια φορά και δηλώνει ότι δεν μπορούσε να το επαληθεύσει.⁵⁹ Θα δυσπιστήσουμε στον Ηρόδοτο ή θα υποθέσουμε ότι συνέβη εν τω μεταξύ μια αλλαγή της λατρείας; Εν πάση περιπτώσει το “Κάβειροι” δεν είναι η αποφασιστική λέξη για τη λατρεία της Σαμοθράκης. Απομένει μια μη-ελληνική ονομασία για τον ιερέα των ‘Καβείρων’, έργο του οποίου ήταν να ‘εξαγνίσει ένα φονιά’, *κόης ή κοίης, ιερέυς Καβείρων, ό καθαίρων φονέα* (Ησύχιος). Είναι ασαφές αν αυτό αναφέρεται στη Σαμοθράκη ή ίσως στις Θήβες, Λήμνο, Πέργαμο ή σε κάποιο άλλο μέρος.

Ο τελευταίος και αποφασιστικός παράγοντας στην ιστορία της Σαμοθράκης ήταν η οικειοποίηση της παράδοσης του Αινεία από τη Ρώμη, που προσέδωσε μια τρωϊκή αρχή στη Ρώμη και ειδικά στην οικογένεια των “Ιουλίων”. Έτσι, μεμιάς, η Σαμοθράκη έγινε η μακρινή ‘αρχή’ ακόμη και της Ρώμης. Οι θεοί ιδιαίτερα, τους οποίους ο *pius Aeneas* είχε πάρει από την Τροία στη φυγή του προς τη Δύση, ταυτίστηκαν με τους θεούς της Σαμοθράκης· συνεπώς, οι Penates της Ρώμης έγιναν Σαμόθρακες. Αυτό πιθανώς απέκτησε σημασία, όταν οι Ρωμαίοι κυρίευσαν τη Μακεδονία το 168 π.Χ. - ήταν μια ιδέα των Σαμοθρακών ακριβώς εκείνο τον καιρό; - και καθιερώθηκε από το 2ο αι. π.Χ. με τον Cassius Hemina⁶⁰ και με Λατινικές αφιερώσεις στους θεούς της Σαμο-

59. Στράβων 10, 3, 20: *Ταῦτα δ' οὐκ ἀποδεξάμενος ὁ Σκήψιος ὁ τοὺς μῦθους συναγαγὼν τούτους, ὡς μηδενὸς ἐν Σαμοθράκῃ μυστικοῦ λόγου περὶ Καβείρων λεγόμενου, παρατίθησιν ὁμῶς καὶ Στησιμβρότου τοῦ Θασίου δόξαν, ὡς τὰ ἐν Σαμοθράκῃ ἱερά τοῖς Καβείροις ἐπιτελοῖτο.*

60. Cassius Hemina Fr. 6.

θράκης.⁶¹ Ο σύνδεσμος της Τροίας με τη Ρώμη υπογραμμίστηκε με τον Καίσαρα και τον Αύγουστο, τον επιφανέστερο Ιούλιο. Αυτό εξασφάλισε το συνεχές ενδιαφέρον για τη Σαμοθράκη μεταξύ των πλουσίων Ρωμαίων στην αυτοκρατορική εποχή.⁶² Η Σαμοθράκη δεν ήταν μακριά από τις οδικές αρτηρίες τότε, με την κατασκευή των μεγάλων διαμετακομιστικών οδών, της Εγνατίας από το Δυρράχιο μέσω Θεσσαλονίκης στον Ελλήσποντο, αλλάζοντας άλογα στην “Καβάλλα”. Μια άμεση μαρτυρία για τη σπουδαιότητα της Σαμοθράκης στους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους είναι η ανοικοδόμηση του ‘Ανακτόρου’, που πιθανώς είχε καταστραφεί από φυσικά αίτια. Επίσης, έχουμε επανειλημμένα καταλόγους *μυστῶν* και *έποπτῶν*, κάποιους δε από αυτούς στα Λατινικά ή δίγλωσσους, τεκμηριώνοντας τη λάμψη των θεών της Σαμοθράκης.

Μόνο στους Ρωμαίους συγγραφείς και στο Βυζαντινό Λεξικό το *Μέγα Ετυμολογικόν* εμφανίζεται μια ιδιαιτερότητα της ιεροτελεστίας της Σαμοθράκης, που τελικά ταιριάζει με την αρχαιολογία: η χρήση του μαγνήτη, ακριβέστερα των σιδερένιων δαχτυλιδιών.⁶³ Δεν έχει ειπωθεί άμεσα, αλλά είναι πολύ πιθανό ότι οι *μύσται* έπαιρναν ένα τέτοιο δαχτυλίδι και ότι το αποτέλεσμα κάποιας κρυμμένης, κινητικής δύναμης επεδεικνυόταν με το φαινόμενο του μαγνητισμού. Η επιβεβαίωση εδώ έρχεται από τις ανασκαφές: βρέθηκαν σιδερένια δαχτυλίδια σε διάφορους τόπους μέσα στο ιερό - ένα σύνολο βρέθηκε μαζί, πιθανώς χρησιμοποιούμενο από τους ιερείς μέσα στο ιερό, αδημοσίευτο ακόμη. Τα δαχτυλίδια χωρίς αμφιβολία ήταν για να επιδείξουν κάποιον τύπο προσκόλλησης, ‘θηρησκευτικής κοινότητας’. Εδώ τελικά εντελώς ταπεινά κείμενα και σεμνά, σκουριασμένα ευρήματα συναντιούνται, για να φωτίσουν ‘μυστήρια’.

61. Βλ. Κ. Clinton, *Chiron* 31 (2001) 27-34, για μία από αυτές, χρονολογούμενη στις 4 Σεπτεμβρίου 100 π.Χ.

62. Βλ. Cole 1989.

63. Lucr. 6, 1044. Plin., *n. h.* 33, 23. Isidor orig. 19, 32, 5. Et. M. s. v. Magnetis.

Έτσι, ποια είναι τα αποτελέσματα αυτού του ελικοειδούς ταξιδιού μέσω των αποσπασματικών μαρτυριών; Ασυνήθιστα σαφείς είναι οι ενδείξεις του σκοπού της μύησης στη Σαμοθράκη, η πρακτική της χρήση: διάσωση από τους κινδύνους της θάλασσας. Τέτοιες ανάγκες εξυπηρετήθηκαν από το πρακτικό ενδιαφέρον των διοικούντων το ιερό, συμπεριλαμβανομένης όλης της πόλης. Πολιτικά συμφέροντα περιφερειακών δυνάμεων υπεισήλθαν, για να έχουν τον έλεγχο σε αυτό το προκεχωρημένο φυλάκιο της ελληνικής θάλασσας: ο Φίλιππος, οι Πτολεμαίοι, οι Ρωμαίοι. Το μυστικό των μυστηρίων δεν μπορεί να αποκαλυφθεί. Υπήρχαν μύθοι, υπήρχαν ιεροτελεστίες· μέρη των μύθων κρατούνταν μυστικά, καθώς ήταν κεντρικά μέρη των ιεροτελεστιών. Ακόμη, κι αν γνωρίζουμε τα ονόματα των θεών, αυτό δεν συμβάλλει στην πρόοδο της κατανόησης της μύησης. Ως ποιο σημείο ετελείτο ‘η θέαση της Περσεφόνης’- Αξιώκερσος;- παραμένει τόσο στο σκοτάδι, όσο και ‘η αναζήτηση της Αρμονίας’. Έχουμε μια φευγαλέα ματιά στον Ιερό Λόγο, που δεν είναι τόσο διαφωτιστικός· ξέρουμε δύο αξιοσημείωτες λεπτομέρειες της ιεροτελεστίας της μύησης, ‘την ομολογία’ και ‘την πορφυρά ταινία’· αυτό μας αφήνει μακριά από τη μοναδική εμπειρία, που έχουμε την τάση να απαιτούμε για τα μυστήρια. Αλλά ίσως είναι απλώς η αδυναμία γνώσης για το θρησκευτικό κέντρο, ‘τυλιγμένο στο σκοτάδι’, που δημιουργεί την αιώνια γοητεία της Σαμοθράκης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η βασική βιβλιογραφία είναι:

Samothrace. Excavations conducted by the Institute of Fine Arts of New York University, Karl Lehmann, Phyllis Williams Lehmann editors, Princeton University Press.

I: The Ancient Literary Sources, ed. N. Lewis, 1958.

II 1: The Inscriptions on Stone, ed. P. M. Fraser, 1960.

II 2: The Inscriptions on Ceramics and Minor Objects, ed. K. Lehmann, 1960.

III 1: The Hieron, ed. Ph. Williams Lehmann, 1969.

IV 1: The Hall of Votive Gifts, ed. K. Lehmann, 1962.

IV 2: The Altar Court, ed. K. Lehmann, D. Spittle, 1964.

V: The Temenos, ed. Ph. Williams Lehmann, D. Spittle, 1982.

VI: The Rotunda of Arsinoe, ed. J. McCredie, 1992.

Μια προκαταρκτική σύνθεση: Samothrace. A Guide to the Excavations and the Museum, by Karl Lehmann, 5th ed. revised and enlarged by Phyllis Williams Lehmann, New York 1983.

U. Bianchi, The Greek Mysteries, Leiden 1976 (Iconography of Religions XVII 3).

W. Burkert, Herodot über die Namen der Götter: Polytheismus als historisches Problem, *MH* 42 (1985) 121-132.

- -, Ancient Mystery Cults, Cambridge, Mass. 1989/Antike Mysterien. München 1994³/Μυστηριακές Λατρείες της Αρχαιότητας, Αθήνα 1994.

- -, Concordia Discors: The Literary and the Archaeological Evidence on the Sanctuary of Samothrace, in: N. Marinatos, R. Hägg, ed. Greek Sanctuaries. New Approaches, London 1993, 178-191.

G. A. Caduff, Antike Sintflutsagen, Göttingen 1986 (*Hypomnemata* 82).

F. Chapouthier, Les Dioscures au service d' une déesse, Paris 1935.

S. G. Cole, Theoi Megaloi: The Cult of the Great Gods at Samothrace, Leiden 1984 (*Études préliminaires aux religions orientales dans l' empire romain* 96).

- -, The Mysteries of Samothrace during the Roman Period, στο: *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II 18, 2 (Berlin 1989) 1565-1598.

- B. Hemberg, *Die Kabiren*, Uppsala 1950.
- A. J. Kleywegt, *Varro über die Penaten und die "Grossen Götter"*, Amsterdam 1972.
- C. A. Lobeck, *Aglaophamus sive de theologiae mysticae Graecorum causis*, Königsberg 1829.
- D. Matsas, *Samothrace and the Northeastern Aegean: The Minoan Connection*, *Studia Troica* 1 (1991) 159-179.
- A. D. Nock, *A Cabiric Rite*, *AJA* 45 (1941) 577-581.
- W. Oberleitner et al., ed. *Funde aus Ephesos und Samothrake* (Kunsthistorisches Museum Wien, Katalog der Antikensammlung II), Wien 1978.
- R. Pettazzoni, *Una rappresentazione Romana dei Kabiri di Samothracia*, *Ausonia* 3 (1908) 79-90.
- M. L. West, *The Hesiodic Catalogue of Women*, Oxford 1985.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

AJA = American Journal of Archaeology.

*ARV*² = J. D. Beazley, *Attic Red-figure Vase – painters*, 2nd ed. (Oxford 1963).

CRAI = Comptes rendus des séances de l' Académie des inscriptions et belles – lettres [Paris].

LSS = F. Sokolowski, *Lois sacrées des cités grecques. Supplément*, Paris 1962.

ZPE = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.